

PŘEHLED ČESKÉ LITERATURY

DOBA PÍSEMNICTVÍ STAROSLOVĚNSKÉHO A LATINSKÉHO

Cyril a Metoděj

Proglas

Život Konstantinův, Život Metodějův

Hospodine, pomiluj ny

Kosmas

Kronika česká

Velkomoravský kníže **Rastislav** požádal r. **862** byzantského císaře Michaela III. o vyslání slovanské křesťanské mise. Tak na území Velké Moravy přišel byzantský dvorský učenec **KONSTANTIN** (zemř. 869, později přijal klášterní jméno **CYRIL**) a jeho bratr **METODĚJ** (zemř. 885). Jejich prvořadým úkolem bylo vyučit domácí duchovenstvo. Aby Konstantin a Metoděj mohli své poslání splnit, vytvořili na základě řecké abecedy slovanské písmo nazývané **hlaholice** a zavedli jako bohoslužebný jazyk tzv. **staroslověnštinu**. Staroslověnština byla nářečí slovanských kmenů žijících tehdy kolem Soluně, odkud oba bratři pocházeli. Do tohoto jazyka přeložili také nejdůležitější texty potřebné pro náboženský život. Tím položili i základ k domácí literární tvorbě.

Staroslověnskou tvorbu tvořily texty potřebné pro náboženský život; jako modlitby, překlady částí bible i nábožensky vzdělávací četba. **Proglas** - veršovaná předmluva k překladu evangelia, za jehož autora je někdy považován sám Konstantin. Vrchol literární činnosti pozdního velkomoravského období představují dvě vyprávění v próze, **Život Konstantinův** a **Život Metodějův** (Panonské legendy nebo Moravskopanonské legendy).

Velkomoravské říše se počátkem 10. století rozpadla. Jistým jejím pokračováním na půdě osídlené západními Slovany byl český stát, jehož vnitřní kulturně politická situace byla již jiná. Některá česká knížata přímo podporovala staroslověnskou vzdělanost, jejímž střediskem byl Sázavský klášter (zal. 1032). Píseň **Hospodine, pomiluj ny**, která bývala zpívána při slavnostních příležitostech a hrála vlastně úlohu jakési národní hymny.

Staroslověnská kultura byla ale na ústupu, v 11. a 12. století vítězí jako literární jazyk **latina** a vznikající díla jsou psána tímto jazykem. Nejvýznamnější a nejkrásnější z těchto prací je **Kronika česká**, která byla dopsána r. 1125 pražským kanovníkem **KOSMOU**. Kosmova Kronika česká je vynikající dílo českého dějepisce. Její původní latinský název je *Chronica Boemorum*. Kosmas vypráví českou historii od nejstarších dob až po svou současnost a nezastírá přitom nijak, že slouží zájmům Přemyslovců, snažících se sjednotit český stát. Zvláštní význam jeho práce spočívá především v popisu událostí, jichž byl sám svědkem nebo o nichž se dovídal bezprostředně. Neobyčejně cenné je i to, že ve své kronice zaznamenal nejstarší české pověsti ještě z pohanských dob a také jména bájných českých vládců. Kosmas vlastně založil české dějepisce, avšak jeho kroniku je nutno ocenit i jako vynikající dílo umělecké. Proto se stávala nejen historickým pramenem (vycházejí z ní všechny další staročeské kroniky), ale i inspirací pro spisovatele.

VZNIK ČESKY PSANÉ LITERATURY

Alexandreida

Dalimilova kronika

Mastičkář

Legenda o sv. Prokopu

Život sv. Kateřiny

Hradecký rukopis, Podkoní a žák, Nová rada

Od poloviny 13. století literatura psaná českým jazykem nabývá na množství a současně se rychle zvyšuje její umělecká hodnota. Ke konci zmíněného století je pak česky psaná literatura již schopna soutěžit s literaturou latinskou, která byla pěstována především v kláštorech, a s literaturou německou, kterou si oblíbila část vysoké šlechty. Nejstarší česky psané skladby patří do oblasti duchovní lyriky; brzy nato vznikají i epické duchovní skladby, zejména legendy.

Hlavním dílem světské epiky této doby je **Alexandreida**, historie života starověkého makedonského krále Alexandra Velikého, který ovšem nese mnohé nehistorické rysy ideálního panovníka a poněkud připomíná i poslední přemyslovské krále. Česká Alexandreida vznikla okolo r. 1300. Je psána vytříbeným jazykem a oblíbená u středověkého šlechtického publika.

Zřejmě ještě větší popularity dosáhla veršovaná **Dalimilova kronika**. (Jméno Dalimil se dostalo do názvu práce náhodou.) Celé dosavadní české dějiny hodnotí podle toho, jak která doba nebo vladař byla příznivá domácím obyvatelstvu nebo cizozemcům. Pro tento vlastenecký zápal autor překračuje i hranice vlastního stavu (autorem byl pravděpodobně nepřilíživý šlechtic) a projevuje určité sympatie českému sedlákovi. Příkladem může být jeho zpracování pověsti o Oldřichu a Boženě. Tomuto hlavnímu účelu spisu je podřízena i jeho jazyková stránka, autor užívá "nižšího" stylu, než jakým byla psána např. Alexandreida.

Od 14. století nastává prudký vzestup česky psané literatury. Dochází k většímu žánrovému a druhovému rozrůznění, projevují se i výrazné demokratizační snahy. Ty se objevují nejdříve v dramatu; dokladem tu může být zlomek z velikonoční hry známé pod jménem **Mastičkář**. Druhý pól pak tvoří **Život sv. Kateřiny**, velmi vznešená až samoúčelně laděná legenda o zaslíbení královské dcery a jejím umučení, i **Legenda o Sv. Prokopu**, zakladateli Sázavského kláštera.

Nejprogresivnější z umělecké literatury byly skladby satirické. Platí to především pro satiry zapsané v **Hradeckém rukopise**, který vznikl asi v 60. letech 14. století. Patří k nim **Desatero kázání božie** a **Sedm satir o řemeslnících a konšelích**. Z mladších satir zaujímá významné místo zveršovaná hádka **Podkoní a žák**. Zájmy vysoké šlechty hájí pardubický básník Smil Flaška rozsáhlou skladbou **Nová rada**, která alegorií straní vysoké šlechtě a církvi.

LITERATURA DOBY HUSITSKÉ

Jan Hus

Tomáš Štítný ze Štítného

Budyšínský rukopis

Jistebnický kancionál

Petr Chelčický

Úsilí o demokratizaci kultury, které se v naší literatuře viditelně uplatňuje od poloviny 14. století, vyvrcholilo husitstvím. Husitské hnutí v užším slova smyslu proběhlo v letech 1419-1434, od pražských bouří až po bitvu u Lipan. Z hlediska literárního vývoje je však husitská doba mnohem širší. Jako dobu příprav musíme do ní na jedné straně zahrnout dobu působení

JANA HUSA a do jisté míry i jeho předchůdců. Na druhé straně husitství doznívá ještě po celé období vlády Jiřího z Poděbrad, v němž píše svá díla **PETR CHELČICKÝ** a kdy již začíná svou činnost mladá **JEDNOTA BRATRSKÁ**.

Vůdčí osobností celého husitského období je **JAN HUS** (asi 1371-1415). Byl nejen učencem, vysokoškolským učitelem, ale i kazatelem.

Roku 1409 měl zásluhu o vydání **Kutnohorského dekretu**, jímž byl omezen vliv cizinců na pražské univerzitě. Jako spisovatel se latinskými pracemi obracel k současným učencům, využíval přitom některých výsledků, k nimž došla česká literatura už před ním (kázání Jana Milíče z Kroměříže, Matěje z Janova a zejména dílo Tomáše ze Štítného).

Z jeho literární tvorby: **De ecclesia (O církvi)** polemizoval s představou papežova postavení jako hlavy katolické církve, **Dcerka** učí ženy správnému životu, **Knížky o svatokupectví** (ostrá kritika soudobé církve – prodávání odpustků), **Postila**, to jest **Výklad svatých čtení nedělních**.

Posledním velkým dílem Husovým jsou **Listy**, které psal po dobu svého věznění v Kostnici.

Významná je také Husova reforma českého pravopisu, v níž se zasloužil o **nahrazení pravopisu spřežkového tzv. diakritickým**.

Svědectví o situaci na počátku husitských bojů přináší zejména tři básnické skladby dochované v tzv. **Budyšinském rukopise**. Jsou to **Žaloba Koruny české**, **Porok** (to znamená výtka, domluva) a **Hádání Prahy s Kutnou Horou**. Protihusitská strana reagovala jízlivou alegorií **Václav, Havel a Tábor**.

Přímé vojenské operace, které po 15 let probíhaly v Čechách a v jejich okolí, našly také svůj odraz v určité části literatury - historickou památkou z této doby je tzv. **Žižkův vojenský řád**, **Jistebnický kancionál**, v němž jsou zachovány hlavní husitské písně, a to i s nápěvy, mezi nimi např. písně **Ktož jsú boží bojovníci** a **Povstaň, povstaň, veliké město pražské**.

Po bitvě u Lipan se zásadně změnilo postavení literatury ve společenském životě. V těchto letech prudkých sporů dal definitivní podobu svým myšlenkám **PETR CHELČICKÝ** (asi 1390-1460), největší literární osobnost doby po bitvě u Lipan. O jeho životě máme málo zpráv, víme jen to, co nacházíme v jeho spisech. Byl patrně svobodným sedlákem z Chelčic u Vodňan. Nějakou dobu pobýval v Praze, kde se poznal s Husem a jinými mysliteli. Z rozhovorů s nimi čerpal podněty k vlastním úvahám, avšak nepřiklonil se k žádnému z nich. V traktátu **O trojím lidu řeč** odsoudil středověké dělení na tři stavy (kněžský, vojenský a lid), v traktátu **O boji duchovním** odmítl husitské války. Ve vrcholném svém díle **Siet' viery pravé** odsoudil ráz celé tehdejší společnosti - síť před hříchem a zlem chápe církev a pravou křesťanskou víru. Ničiteli sítě jsou všichni hříšníci a kacíři (hlavními pak papež a panovník). Stejně velký význam má i další jeho spis **Postila**, v níž formou kázání ostře kritizuje hamižnost tehdejší společnosti.

RENESSANCE A HUMANISMUS V ČECHÁCH

Hynek z Poděbrad

Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic

Viktorin Kornel ze Všehrd

Jan Blahoslav

Jan Amos Komenský

Bohuslav Balbín

Humanistická a renesanční literatura se objevuje u nás poněkud později než v jiných zemích. Zatímco v Itálii můžeme spatřovat první počátky renesančního myšlení v literatuře již v Dantově Božské komedii z přelomu 13. a 14. století, u nás lze nás mluvit o začátcích

humanismu až o víc než 100 let později. Patří sem překlad několika Boccacciových povídek od **HYNKA Z PODĚBRAD** (syna krále Jiřího). Prvním velkým humanistickým básníkem českým byl **BOHUSLAV HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC**, který však psal výhradně latinsky a ani si nepřál, aby jeho díla byla do češtiny překládána.

Latinsky začal psát také **VIKTORIN KORNEL ZE VŠEHRD** (1460-1520) Latiny však zanechal a začal psát česky. Na rozdíl od Bohuslava Hasištejnského nebyl šlechtic, byl měšťan, pocházel z kališnické rodiny v Chrudimi. Svůj humanistický program vyjádřil v předmluvě ke spisu **Knihy o napravení padlého** od **Jana Zlatoušého** (jednoho z prvních křesťanských spisovatelů). Viktorin Kornel ze Všehrd proslul především jako právník. Nejslavnější jeho dílo je také právníckého charakteru. Jsou to **Knihy devatery**, které vznikly na základě jeho několikaleté praxe u zemského soudu.

Velkou úlohu při rozvoji tohoto národního humanistického proudu sehráli později někteří vzdělání příslušníci **Jednoty bratrské** (založena roku 1457 v Kunvaldě).

Zvláštní místo tu zaujímá biskup jednoty **JAN BLAHOVLAV** (1523-1571). Blahoslav jako vysoký činitel jednoty, její biskup a písař, tj. tajemník, se nemálo přičinil, aby členům jednoty bylo povoleno nabývat vyššího vzdělání. V zápase proti nepřátelům tohoto vzdělání napsal spisek **Filipika proti misomusům** (tj. nepřátelům múz, vzdělanosti). Věnoval se všem oblastem kultury, o něž měla Jednota bratrská zájem, filologii, historii, teorii hudby i literatury. Jeho hlavními spisy jsou **Gramatika česká**, v níž se projevil jako bystrý a citlivý pozorovatel jazykových jevů, a **Musica**. Pro vývoj poezie bylo důležité jeho uspořádání velkého **Šamotulského kancionálu** (Šamotuly jsou město severozápadně od Poznaň v Polsku, kde byl kancionál z obavy před cenzurou tištěn). Do kancionálu zařadil Blahoslav i řadu vlastních písní. Jeho jedinečná kultura jazyka našla uplatnění i v překladu **Nového zákona**, který se stal součástí známé **Bible kralické** (překlad **Starého zákona** byl pořízen skupinou učených bratrů, ovládajících hebrejštinu). Blahoslavem dosáhla humanistická kulturní činnost Jednoty bratrské jednoho ze svých vrcholů. Druhý a poslední vrchol vytvořil Jan Amos Komenský.

Od sedmdesátých let 16. století nabývala česky psaná literatura neobyčejného rozsahu a vypracovala si pozoruhodnou jazykovou kulturu. Hlavním přínosem tohoto období, zvaného také někdy **dobou rudolfinskou** (podle tehdejšího krále a císaře Rudolfa II. nebo **dobou veleslavínskou** podle hlavního organizátora literárního života Daniela Adama z Veleslavína), byla postupující demokratizace české literatury a rozvoj literatury odborné. K postavení Čech a Prahy jako kulturního centra Evropy nemálo přispěla i její pozice centra politického (Praha byla sídelním městem Rudolfa II.). S tím ovšem souviselo i to, že v Praze v té době sídlili i představitelé prokatolických sil, papežský nuncius a španělský vyslanec. Ti nepokrytě zasahovali do politické situace v Čechách, a tím se také zvyšovalo napětí, které tehdy nástupem protireformace vzrůstalo v celé Evropě. Za této situace rozpory uvnitř společnosti nabyly podoby boje o moc ve státě a vyústily r. 1618 v odboj české nekatolické šlechty proti vládě. Stavovské povstání bylo však bitvou na Bílé hoře poraženo a tato porážka v nevelké bitvě měla následky pro celý další vývoj českého národa a přirozeně i literatury. Obnoveným řízením zemským byli ze země vyhnáni nekatolíci, země byla pustošena dlouhotrvající válkou. Česká literatura - pokud se tehdy v době kolem poloviny 17. století vůbec rozvíjí - žije na cizí půdě v emigraci (**Respublica Bohemia (O státě českém)**) **PAVEL STRÁNSKÝ**, stejně jako **PAVEL SKÁLA ZE ZHOŘE** obsáhlý spis **Historie církevní**).

Největší postavou české literatury 17. století je **JAN AMOS KOMENSKÝ** (1592-1670). Pocházel z bratrské měšťanské rodiny. Vzdělání nabyt na bratrských školách v Přerově a Strážnici a na univerzitách v Německu. Po návratu ze studií působil jako bratrský kněz a učitel v Přerově a Fulneku. Už v době svého mládí se Komenský zabýval plány na rozvoj české vědy,

v době studií přemýšlel o plánu na vytvoření veliké encyklopedie a slovníku českého jazyka. Avšak současně se zabýval i otázkami spravedlivých vztahů mezi lidmi, problémy sociálními. Dokladem toho je nevelký spisek **Listové do nebe**, pět dopisů chudých i bohatých Kristovi a jeho odpovědi. Konečným výsledkem je odsouzení bohatství, které zatvrzuje člověka. Současně však vyzýval i k mírnosti a k životu podle morálních zákonů.

Po bitvě na Bílé hoře se Komenský skrýval na různých místech v Čechách (mj. i v Brandýse nad Orlicí). V té době napsal několik utěšujících spisů; nejdůležitějším dílem pak je **Labyrint světa a ráj srdce** z r. 1623. V první části této knihy Komenský alegorickou formou podrobuje kritice celou soudobou společnost. Poutník bloudí městem, které představuje svět, a nenachází žádné východisko. K němu dospívá až v druhé části díla a je jím návrat k sobě samému a k Bohu.

Po vydání Obnoveného řízení zemského, jímž se vypovídají všichni nekatolíci, nebyl další pobyt Komenského v Čechách možný. Odešel do vyhnanství a usadil se nejprve v Lešně v Polsku, kde byla silná bratrská kolonie. Pobyt v Lešně přerušoval dlouhými cestami do Anglie, na švédské území a do Sedmíhradska, od r. 1656 žil již trvale v Amsterdamu, kde také zemřel. V prvních letech vyhnanství pomýšlel na brzký návrat domů, proto promýšlel reformu české školské soustavy a vyučovacích metod. Sem patří dílo **Česká didaktika**, později vydaná, přepracovaná a rozšířená v latinském jazyce. Tímto a dalšími pedagogickými spisy, k nimž patří například **Janua linguarum reserata (Brána jazyků otevřena)**, **Orbis pictus (Svět v obrazech)** aj., nabyl Komenský světové proslulosti.

Vedle těchto vědeckých prací pokračoval Komenský i v tvorbě spisů pro české bratry. Z nich nejznámější je **Křaft umírající matky Jednoty bratrské**, který napsal po definitivním přijetí vestfálského míru, mařícího všechny naděje českých vyhnanců. Komenský se v tomto dílku snaží posílit příslušníky své církve.

Důležité jsou i jeho myšlenky snažící se o všeobecnou nápravu světa, např. ve spisu **Via Lucis (Cesta světla)**.

Komenského dílo je velkolepou syntézou celého předcházejícího snažení naší kultury o vytvoření české vědy v jazyce lidu srozumitelném, současně přechodem mezi světem renesančním a barokním. Komenský je nejsvětovějším autorem naší starší literatury. Byl však nejen velkým myslitelem, ale i velkým umělcem slova, jak to dosvědčuje např. **Labyrint světa a ráj srdce** i četné jeho duchovní písně. I když většina jeho díla vznikala mimo české prostředí, na cizí půdě, a hovoří o problémech všelidských, přesto zůstávají jeho práce uvnitř hranic české kultury a jsou dokladem vysokého stupně jejího vývoje.

LITERATURA BAROKNÍ DOBY

Bedřich Briedl
Bohuslav Balbín
lidová slovesnost

Barokní umění vystihovalo veškeré rozpory světa. Člověk se cítil podveden racionalitou a širokým záběrem renesance, které však nepřinesly lidstvu radost a štěstí, nýbrž nebyvalé utrpení a netoleranci v podobě třicetileté války. Ideály humanity renesance se rozplynuly ve vypočítavé chtivosti, zneužití rozumu, požívačnosti a duchem prázdné smyslnosti. Jediným únikem byl návrat k „ráji srdce“, k víře, k náboženskému prožitku. Hrdina se odvrací od přírody a světa, od vnějšího pohledu, od rozumu. Klid a mír nachází v touze po harmonii, v hledání pravdy. Tu však nehledá rozumem, nýbrž vírou a citem.

Výraznějších hodnot dosáhlo české baroko v hudbě, malířství, sochařství a v architektuře (**Adam Michna z Otradovic, František Brixli, Jan Jakub Ryba, Matyáš Braun, Karel Škréta, Petr Brandl** a řada dalších).

V české literatuře se však negativně projevila vynucená emigrace nekatolicky orientovaných lidí. Zatímco mimo hranice českých zemí končila svou existenci česká literatura vyhnanců, zaznamenáváme doma postupný úpadek české slovesnosti. Ubyli nejen spisovatelé, ale i náročnější čtenáři, kteří vesměs vycházeli z městského, nekatolického obyvatelstva. Rozhodující vliv na literaturu doma měl jezuitský řád, který podporoval rekatolizaci české společnosti. Přesto se v 17. století objevilo několik básníků - **FELIX KADLINSKÝ, VÁCLAV JAN ROSA**, především však jezuitští autoři **BEDŘICH BRIEDL** (1619-1680) duchovní lyrikou **Co Bůh? Člověk?** a **BOHUSLAV BALBÍN** (1621-1688), jehož studium národní minulosti vedlo k vášnivému vlastenectví a spisu obraňující českou řeč a národ **Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště českého.**, stejně jako jeho žák **TOMÁŠ PEŠINA Z ČECHORODU** (1629-1680).

Významnější úlohu v této době sehrála **lidová slovesnost**. Zpracovávala všechno, co bylo v okruhu životních zkušeností soudobého prostého člověka, a to v lyrice, epice, dramatu, prózou i veršem. Rozhodující zde byla tvorba vytvářená na vesnicích, v městech žila spíše ústní slovesnost pololidová - **jarmareční píseň, zábavné lidové čtení** apod. Určitým druhem lidové slovesnosti byly **pohádky**, které přes fantastické prostředí, v němž se odehrávaly, viděly vztahy mezi lidmi velmi realisticky. Populární byly také **balady**, čerpající tragické náměty z každodenního života a **pověsti**.

Lyrika, milostná, sociální (majetková nerovnost brání v lásce, robota, vojenská služba) byla vesměs písňového charakteru, často spjatá s tancem. K lyrice můžeme připočítat také **průpovědi, dětská říkadla, přísloví, hádanky** atd.

Zvláštěností naší literatury byla **lidová hra se zpěvy** provozovaná na venkovských šlechtických sídlech a **loutkové divadlo**, které se objevilo asi v 17. století. Toto divadlo původně předvádělo hry mezinárodního původu, jako např. **O Faustovi, Donu Juanovi („don šajnovi“)**, později si loutkáři upravovali různé hry české. Nejznámějším naším loutkářem byl **MATĚJ KOPECKÝ**, jehož dílem přechází loutkové divadlo již do obrození.

LITERATURA 18. A POČÁTKU 19. STOLETÍ

POČÁTKY LITERATURY NÁRODNÍHO OBROZENÍ

Josef Dobrovský

Josef Jungmann

František Palacký

Pavel Josef Šafařík

Ján Kollár

František Ladislav Čelakovský

Období osvícenství pochopitelně s určitým časovým odstupem ovlivnilo dění i u nás. V sedmdesátých letech 18. století se zdálo, že česká literatura je odsouzena k brzkému zániku; počet českých knih, které ročně vycházely, se dal spočítat na prstech. Avšak nedlouho po tom nastává obrat, knižní produkce v českém jazyce rychle vzrůstá. Během tří generací se vytvářejí hodnoty, které jsou dosud živou součástí našeho kulturního dědictví a přesahují svou hodnotou národní rámec (Kollár, Čelakovský, Tyl, Mácha, Erben, Havlíček, Němcová). Této době říkáme

národní obrození a jako její dovršení vidíme rok 1848, kdy se uzavírá formování novodobého českého národa. Tento vývoj je tak prudký, že v minulosti se mluvilo o jakémisi "zázraku znovuzrození". I když česká literární produkce v druhé polovině 18. století téměř přestala existovat, přece stále trvala česká kultura v podobě ústní slovesnosti. Literární historici, kteří začali užívat termín "obrození", viděli příčinu tohoto náhlého zvratu v působení evropských osvíceneckých idejí, které se výrazně projevilo ve Velké francouzské revoluci. U nás se projevovalo v osvíceneckém absolutismu Josefa II. (1780-1790) - josefinskými reformami: zrušení nevolnictví, které umožnilo stěhování českého obyvatelstva do měst, ale i toleranční patent, rušící monopol katolické církve.

Zakladatelskou osobností české jazykovědy je původem Slovák **JOSEF DOBROVSKÝ** (1753 - 1829). Syn vojáka, naučil se prakticky česky až za gymnazijních studií, vystudoval bohosloví v Praze, kněžské povolání však nevykonával. Přísně rozumově založený Dobrovský příliš nevěřil, že čeština získá ztracené pozice jako jazyk vědy a literatury, přesto ale vykonal ve prospěch českého jazyka nesmírně mnoho. Sepsal **Podrobnou mluvnici českého jazyka**, dvoudílný **Slovník německo-český** a monumentální **Mluvnici staroslověnštiny**. Souběžně s filologií rozvíjel i literární historii, v níž chtěl upozornit na hodnoty starší české literatury. Učinil tak v **Dějínách českého jazyka a literatury**. Dobrovský všechna svá vědecká díla, určená vědecké veřejnosti evropské, psal buď latinsky nebo německy.

Vědecká díla v češtině začala tvořit až další obrozenecká generace, jíž někdy podle jejího hlavního představitele Josefa Jungmanna říkáme **generace jungmannovská**. Tato generace měla k národní historii, jazyku a literatuře jiný vztah než její předchůdci. Snaží se vybudovat vědu nejen o české problematice, ale především vědu v českém jazyce. Na pořad dne se dostávají otázky úrovně uměleckých děl, jejich aktuálnosti, otázky uměleckého jazyka apod. Nebylo však tehdy v silách českého umění a vědy všechny tyto otázky vyřešit, skutečných odborníků bylo příliš málo, a tak nadšení a víra někdy nahrazovaly opravdové poznání. Příkladem může být vztah k nepravým staročeským památkám, k **Rukopisům královédvorskému a zelenohorskému** (1817-1819).

JOSEF JUNGSMANN (1773-1847) má pro druhou obrozeneckou generaci stejný význam jako Dobrovský pro první. Jungmann byl podivuhodně všestranný, působil jako básník, překladatel, jazykovědec, literární historik i organizátor kulturního života. Je autorem první české romance **Oldřich a Božena**. Důležitější jsou však jeho překlady; jimiž se snažil dokázat, že čeština je schopna přetlumočit a vyjádřit díla velmi složitá nebo díla zcela aktuální. Tak je možno se dívat na Jungmannovy překlady rozsáhlé básně anglického básníka **Johna Miltona Ztracený ráj** a současné povídky francouzského prozaika **Chateaubrianda - Atala**. Základní význam však mají Jungmannovy práce literárněhistorické a jazykovědné. V r. 1820 vydal **Slovesnost**, obsáhlou pomůcku k výuce české literatury a jazyka na školách. Slovesnost je současně první českou teorií literatury i slohovou čítankou. Ještě větší význam mělo druhé Jungmannovo literárněhistorické dílo **Historie literatury české** (1825). Inspirován obdobnou německou prací Dobrovského, vytvořil Jungmann monumentální přehled historického vývoje národa, doplněný důkladnou bibliografií česky psaných literárních děl. Výsledkem Jungmannova jazykovědného bádání byl pětidílný **Slovník česko-německý**, který vyšel v letech 1834-1839. Jungmannův význam netkví však pouze v jeho vlastních pracích, ale i v tom, k čemu dal podnět. Jeho organizační schopnosti i neúmorná pracovitost přitahovaly k němu celou řadu příslušníků mladší generace, mladé básníky i vědce.

FRANTIŠEK PALACKÝ (1796 - 1876) nepatří do dějin literatury jen zdánlivě, povoláním i posláním byl historik. Jeho **Dějiny národu českého v Čechách i na Moravě** jsou základem naší novodobé historické vědy. Byl však jedním z nejvýraznějších stylistů našeho národního

obrození a jeho Dějiny jsou současně i vynikajícím dílem uměleckým. Palackého orientace silně ovlivnila naši historickou prózu, především v pohledu na husitství, které Palacký považoval za vrchol našich dosavadních dějin jakožto největší hnutí české minulosti. V husitství vidí nejvyšší vzepětí lidových sil za dobytí svobody společenské a svobody svědomí, jímž se český národ postavil v čelo tehdejšího světového vývoje.

Spolupracovníkem a přítelem Palackého byl **PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK** (1795-1861), původem Slovák z východního Slovenska. Po studiích v Německu a profesuře v Novém Sadu přišel do Prahy, kde působil jako ředitel Univerzitní knihovny a cenzor. Z jeho vědeckých prací jsou nejvýznamnější dvě, německy psané **Dějiny slovanské řeči a literatury ve všech nářečích** a česky psané **Slovanské starožitnosti**. Slovany vidí jako jeden národ. V druhém, česky psaném spise, se Šafařík stal zakladatelem slovanské prehistorie a archeologie.

Dalším Slovákem, který zpočátku prošel silným vlivem Jungmannovým, byl **JAN KOLLÁR** (1795-1852). Rodák z Mošovců na středním Slovensku se po studiích v Německu natrvalo usadil v Pešti, kde se stal kazatelem evangelické církve. Myšlenka slovanství, jedna ze základních myšlenek našeho obrození, ovlivnila silně celý Kollárův život i dílo. Zcela rozhodující bylo pro Kollára seznámení s dcerou evangelického pastora Friderikou Wilhelminou Schmidtovou, která se sice stala Kollárovou ženou až po šestnácti letech, ale dávno předtím byla už jeho Mínou, symbolem lásky, krásy a vlastenecké myšlenky jeho poezie. Kollárovy city k Míne se staly náplní jeho první sbírky nazvané **Básně**. Z obavy před cenzurou nebyly nejrevolučnější básně do knížky zařazeny a kolovaly v opisech, jak o tom svědčí Jungmannova korespondence. V r. 1824 vyšel v Budíně rozšířený soubor Kollárových znělek poprvé pod názvem **Slávy dcera**. Obsahoval 150 znělek, rozdělených do tří oddílů, nazvaných podle řek Sály, Labe a Dunaje, kde původně byla sídla Slovanů. Sbírkou byla také doplněna předzpěvem. Celé dílo je sjednoceno motivem putování básníka po zemích významných pro dějiny Slovanstva. Motiv putování je do jisté míry ohlasem Dantovy Božské komedie, na básníka však zřejmě působila i Byronova Childe Haroldova pout'. Básníka na jeho pouti provází bůžek Mílek (jakýsi poslovanštělý Amor) a Mína, básníková idealizovaná milenka a současně alegorická představa budoucnosti Slovanstva.

FRANTIŠEK LADISLAV ČELAKOVSKÝ (1799-1852) je především známý jako tvůrce naší ohlasové poezie. Od gymnazijních let se zabýval sbíráním a studiem českých a slovanských lidových písní a přísloví. Měl v úmyslu vytvořit ohlasovou poezii všech slovanských národů. Realizoval však pouze ohlasy ruské a české. Zájem o ruskou lidovou poezii byl dán Čelakovského citovým vztahem k Rusku, běžným v počátcích našeho obrození. V ovzduší obecných nadějí, kdy ruská vojska vítězně bojovala proti Turkům, vydal Čelakovský svůj **Ohlas písní ruských** (1829). Hrdinství ruského národa ukazoval na postavách bohatýrů z dávné minulosti. Některé z postav převzal z ruských bylin, jiné si vytvořil sám. Básně Ohlasu písní ruských jsou většinou epické, poetika je méně tajemná s větším množstvím drastických scén, jak je u velkých národů zvykem. Deset let po Ohlasu písní ruských vydal Čelakovský **Ohlas písní českých**. Autor sám v úvodu charakterizoval odlišnost lidové poezie ruské a české. Většina básní Ohlasu písní českých je lyrického charakteru, chybějí písně hrdinské, zato je tu mnoho básní satirického a posměšného rázu. Ve větší míře se uplatňuje tajemství, typické pro české pohádky a mýty. K několika epickým básním této sbírky patří balada Toman a lesní panna, která je jednou z nejlepších básní Čelakovského.

Rozumově zaměřenému Čelakovskému se sklonem k satirické nadsázce velmi vyhovovala forma epigramu; psal je po celý život a epigramy se staly podstatnou částí jeho tvorby. K souhrnu jeho činnosti je třeba připočítat i překlady a vědecké práce bohemistické a slavistické.

ROMANTICKÁ VZPOURA PROTI ROZUMU A ŘÁDU V ČECHÁCH (První vrchol literatury národního obrození)

Karel Hynek Mácha
Karel Jaromír Erben
Josef Kajetán Tyl

Česká obrozenecká literatura byla v třicátých letech 19. století ve složitější situaci než literatury jiné. Nemůžeme ji proto přímo srovnávat s literaturou anglickou, francouzskou, ruskou nebo polskou, i když se v nich stejně jako v české literatuře prosazuje romantismus. Česká literatura byla však ještě velmi mladá a teprve se připravovala, aby získala místo, které jí kdysi v českém národním životě náleželo. Mladá byla i celá národní společnost. Naši zemsky českou šlechtu nebylo možno srovnávat se šlechtou polskou nebo ruskou; ekonomický rozvoj zatím neposkytl našemu měšťanstvu takové podmínky, jako měli v Anglii nebo ve Francii. I když k nám už předtím doléhaly nové umělecké směry, přece jen hlavním úkolem literatury zůstávalo povzbuzovat a vychovávat k vlastenectví nevelký okruh lidí. Avšak na přelomu třicátých let přicházejí ke slovu již noví mladí spisovatelé s jinými názory. Mezi ně můžeme počítat Josefa Kajetána Tyla, Karla Hynka Máchu, Karla Jaromíra Erbena, Karla Sabinu aj.

Na rozdíl od starší generace jsou tito mladí (až na Erbena) především jen umělci, básníci a prozaiky. Místo vědeckého poznání přicházejí jako základ umělecké práce osobní životní zkušenosti autora a v souvislosti s romantickým pojmáním života i autora osobnost. Také život těchto mladých se začíná utvářet jiným způsobem, než tomu bylo u starší generace. Je známo, že Tyl nedostudoval, neubráníl se kouzlu divadla, jemuž propadl celým životem. U Máchy se život a umění dostávají do vzácné jednoty; jeho krátký život nepostrádal romantické rysy. Máchův přítel Karel Sabina byl po celý život chudým plebejcem. Tyto životní osudy nejsou vždy jen výsledkem sociálního stavu, ale i životního názoru. Přitom však umělecká tvorba těmito jejich životními názory ne vždy odpovídala.

Nejtalentovanějším ze všech mladých byl **KAREL HYNEK MÁCHA** (1810 - 1836). Mácha byl pražským dítětem, narodil se v rodině mlynářského dělníka, studoval na novoměstském gymnáziu, později filozofii a práva. Už jako gymnazista bedlivě sledoval společenský život, četl díla staré české literatury i současných evropských romantiků (především Byrona, Mickiewicze a Scotta), ale i jiných autorů, např. Goetha. Sledoval polské povstání r. 1830, v němž viděl počátek boje za svobodu v celé Evropě. Dostal se do styku s polskými revolucionáři, odcházejícími do exilu. Navštěvoval Jungmannovy přednášky o českém jazyce, hrál jako ochotník české divadlo ve Stavovském divadle a u Kajetánů. Rád cestoval s přáteli, ale častěji sám; prochodil celé pražské okolí, navštívil severovýchodní Čechy a Krkonoše. Nejdlejší byla cesta do Benátek, kterou podnikl v r. 1834. Na svých toulkách navštěvoval rád staré zříceniny, které často kreslil. Měl zvláštní schopnost vžívat se do zašlých dob a pozorovat neobvyklé krásy přírody. Po dokončení právnických studií odešel Mácha do Litoměřic, kde přijal místo advokátního praktikanta. V Litoměřicích však prožil sotva měsíc, plný napětí, nepokoje a starostí o budoucí ženu a dítě. Počátkem listopadu onemocněl a 6. listopadu 1836 náhle zemřel. Byl pohřben v Litoměřicích, právě v den, kdy měl mít v Praze svatbu. R. 1938 byly jeho ostatky převezeny do Prahy a později slavnostně uloženy na pražském Vyšehradě.

Máchovo umělecké dílo tvoří poesie, próza a zlomky dramát. Jednotlivé umělecké žánry se u něho vzájemně prostupují, jak to bylo v romantismu obvyklé, celé dílo se vyznačuje zvláštním smyslem pro zvukové uspořádání a bohatou metaforiku. První Máchovy verše jsou psány německy, Mácha je však nikdy neotiskl, a tak jeho tištěnou prvotinou je česká báseň **Svatý Ivan** z r. 1831.

Nejvýznamnějším Máchovým dílem je lyrickoepická báseň **Máj** (1836), vydaná několik měsíců před básníkovou smrtí. Děj básně je velmi skromný, je vlastně naznačený jen několika narážkami. Hlavním obsahem Máje je vyličení duševních stavů vězně, který, očekávaje smrt, uvažuje o smyslu života a bytí vůbec. Celý příběh se odehrává v krásné, ale k člověku lhostejné přírodě severních Čech. Líčení krajiny není samoúčelné, podoby přírody korespondují s duševními stavy postav Máje. Skladba je promyšlená: báseň sestává z věnování, čtyř zpěvů a dvou intermezz. Mácha měl jemný cit pro hudební stránku jazyka, proto Máj uchvacuje rytmem i melodií slov.

Předčasná Máchova smrt ochudila českou literaturu i o vynikajícího prozaika. Mácha se chystal k napsání čtyřdílného prozaického příběhu **Kat**, z něhož však uskutečnil jen první část **Křivoklad**. Jednotlivé části měly být nazvány podle českých hradů. V první části líčí Mácha uvěznění krále Václava IV., jeho osvobození a návrat do Prahy. Smyslem dílka však není vypsání historické události, ale zachycení vnitřní tragédie osamocенého člověka, zde krále a jeho přítele kata. Jiné Máchovy prózy zůstávají blízké lyrice, především skutečnou nebo fingovanou autobiografičností. To platí zejména o **Obrazech ze života mého** (z nich je známý pražský obrázek **Márinka**) a **Pouti krkonošské**. Nejzrůslehlejší Máchovou prózou je román **Cikáni**; který byl napsán patrně koncem roku 1835. Za života Máchova však nevyšel a byl vydán víc než 30 let po napsání z opisu ztraceného Máchova rukopisu.

Mácha je jedna z největších postav české literatury 19. století a české literatury vůbec. Až na některé výjimky, především na Slovensku, nebyl dobovou kritikou příliš příznivě přijat, avšak už za 20 let po jeho smrti se k němu programově hlásí májovci v čele s Nerudou a Hálkem. Od té doby považovala každá nová česká básnická generace za nutné vyrovnat se s jeho odkazem.

Vrstevníkem, spolupracovníkem, ale také odpůrcem Máchovým byl **JOSEF KAJETÁN TYL** (1808 - 1856), druhá velká postava české literatury třicátých let 19. století. Kutnohorský rodák, studoval gymnázium v Praze a v Hradci Králové, kde ho příklad profesora a dramatika Václava Klimenta Klicpery získal pro divadlo na celý život. Tyl studia nedokončil, hrál v kočovné společnosti, byl úředníkem, později se však živil jen jako novinář, literát a dramatik. V revolučním roce 1848 jako poslanec říšského sněmu nestál sice mezi radikály, prosazoval však důsledný demokratismus, který byl základem jeho politického i uměleckého myšlení. Po porážce revoluce, ve stísněných společenských i rodinných poměrech, kritizován svými uměleckými odpůrci opustil Prahu a vstoupil jako kdysi v mládí do kočovné herecké společnosti. Podařilo se mu sice vtisknout kočovnému divadlu charakter uměleckého podnikání, avšak vyčerpán životními útrapami a zlomen nemocí umírá.

Tyl měl podivuhodně všestranné nadání. Psal verše, prózu, dramata a literární kritiky. Byl obratným novinářem a některé časopisy, které řídil, dokázal vyplňovat sám. Z těchto časopisů mají zvláštní význam **Květy**, které s přestávkami řídil deset let. Vybuodoval z nich výrazný a živý list, soustředující se na současné mladé české autory. Vlastní uměleckou činnost zahájil Tyl verši, avšak brzy se přeorientoval na prózu a drama. Historickými prózami s náměty z dávných dob chtěl ukázat, jak vést národní boj v současnosti. Takové jsou např. romantické kutnohorské povídky **Rozina Ruthardova** a **Dekret kutnohorský**. Od poloviny třicátých let napsal Tyl řadu povídek ze současnosti. Jejich hrdinové jsou většinou mladí lidé, kteří pro své vlastenecké ideály musí překonávat různé překážky. Jisté tvůrčí rozpaky prozrazuje povídka **Poslední Čech**, která byla přísně zkritizována Karlem Havlíčkem Borovským.

Největší význam mají však Tylova dramata. Tyl, který sám vystupoval jako herec a byl výrazným divadelním praktikem, věnoval dramatu zvláštní pozornost. Zpočátku hlavně překládal dobové německé hry, brzo se však ve svých dramatech osamostatňuje. Taková je např. již hra **Fidlovačka**, k jejíž popularitě přispěla píseň *Kde domov můj*, zhudebněna Františkem Škroupem, stala se národní hymnou. Vrcholné období Tyla jako dramatika nastává od r. 1846, kdy se stal dramaturgem českých představení ve Stavovském divadle. Tehdy v

krátké době napsal několik her ze současného života (**Pražský flamendr, Paličova dcera**), v nichž obrátil pozornost k dobové sociální problematice, kterou se snažil řešit smírem a dohodou.

Osobitým projevem Tylova dramatického talentu jsou jeho báchorky (**Strakonický dudák, Tvrdohlavá žena, Jiříkovo vidění** aj). V těchto hrách se mísí komika dobře odpozorovaných lidových typů s romantičností nadpřirozených postav a jevů. Současně s dramatickými báchorkami vytvořil Tyl i několik her historického charakteru. Jsou to především **Kutnohorští havíři**, velké sociální drama.

Do jisté míry byl protichůdcem Máchovým i třetí velký literární tvůrce této generace, pomalu se profilující **KAREL JAROMÍR ERBEN** (1810-1870). Erben odchází ze severovýchodních Čech (narodil se v Miletíně), vyrostl ve velmi chudé rodině, studoval v Hradci Králové a práva v Praze. Již za studií se seznámil s Františkem Palackým, a to ovlivnilo celý jeho budoucí život. Počal se hlouběji zajímat o studia národopisná a historická; jako sekretář Národního muzea, jímž se posléze stal, měl možnost seznámit se s venkovskými archívy.

Erben byl v mnohém následovníkem Čelakovského. Sbíral lidovou slovesnost, písně, pohádky, pověsti a říkadla, nejen českou, ale slovanskou vůbec. Díky svému hudebnímu vzdělání si zapisoval i nápěvy. Výsledky své práce uložil Erben zejména do monumentální sbírky **Prostonárodní české písně a říkadla**.

Jedinou Erbenovou básnickou knihou a přitom jednou z nejkrásnějších knih české literatury je **Kytice** (1853). Erben na ní pracoval velmi dlouho, texty jednotlivých básní postupně měnil, až postupně nabývaly podoby, jak je známe dnes. Podkladem Kytice jsou staré české lidové báje, které Erben dokonale znal ze své sběratelské činnosti. Erben se v Kytici soustřeďuje na otázku obecných lidských vztahů, životní prostředí je v jeho básních značně neurčité, a to jak časově, tak společensky i místně. Ze všeho nejvíce pronásleduje Erbenovu otázku viny a trestu. Konflikty v lidském životě podle Erbenova vznikají především narušením mravních zákonů. Toto narušení vzniká třeba i bezděčně vinou jednotlivců. Za každou vinou přichází trest, mnohdy neúměrný provinění. Tak je tomu v **Polednici, Svatebních košilích** aj. Často ani o vinu nejde, prostě jednotlivec je nucen volit a každá volba nese tragické důsledky. Člověk je v Erbenově pojetí vlastně bezmocný, tragické situace se opakují a není v lidských silách jim zabránit. Zdá se, jako by nad vším vládl neúprosný zákon - Osud. Každá vzpoura proti němu vede k neštěstí a zkáze člověka. Zákon podle Erbenova není možno zrušit, je však možno ho překonat účinnou láskou a pokorou. V tomto smyslu nejvýrazněji vyznívá báseň **Záhořovo lože**. Podstatné však je, že vzdor této tragické situaci lidská pokolení žijí a budou žít i nadále.

Erbenovi nešlo v Kytici jen o rekonstrukci starých bájí, ale především o řešení otázek, které ho znepokojovaly a které většinou byly nejzákladnějšími otázkami lidského bytí. V kladení otázek není příliš vzdálen Máchovi, velmi se od něho však liší svými odpověďmi. Na rozdíl od Máchy odmítá Erben vzpouru, odboj proti zákonům mravním i společenským. Ve vědomou polemiku s Máchou vyznívá Erbenova báseň Záhořovo lože.

Inspirovala nejen Nerudu, později Vrchlického, Bezruč i Wolkera, ale zaujala i výtvarníky a hudebníky, jako např. Josefa Mánesa, Mikuláše Alše, Jana Zrzavého, Antonína Dvořáka, Zdeňka Fibicha a Vítězslava Nováka.

PŘECHOD K REALISMU V EVROPSKÉ LITERATUŘE

(Druhý vrchol literatury národního obrození)

Karel Havlíček Borovský
Božena Němcová

Ze společenského hlediska se mezi třicátými a čtyřicátými léty zdánlivě nic nezměnilo. Zaostalý politický systém trvá i nadále, ale přesto se celá česká společnost v té době upevňuje. Rozvíjí se průmyslové podnikání, spoje a doprava, a první lokomotiva, která v r. 1845 vyjíždí prolomenými hradbami do Prahy, je nejen symbolem, ale i velmi hmatatelnou realitou. Společnost na tomto stupni vývoje má však zájem nejen o dobré či špatné příklady, ale i o skutečnou analýzu společenských poměrů, kterou je schopen přinést kritický realismus. V české literatuře však, pokud jde o poezii a prózu, takový okamžik ještě nenadešel. Došlo však k propojení literární kritiky a politické scény. Politika se stala vnitřní pružinou některých prací Karla Havlíčka Borovského a Boženy Němcové, u které přispěla ke vzniku prvních významnějších realistických povídek.

KAREL HAVLÍČEK BOROVSÝ (1821-1856, Borovský podle svého rodiště Borové) studoval gymnázium v Německém, nyní Havlíčkově Brodě. V r. 1838 začal studovat v Praze filozofii, jak se tehdy nazývaly dvě nejvyšší třídy gymnázia, a po jejím skončení vstoupil do kněžského semináře. Avšak právě v semináři se Havlíček vnitřně rozešel s náboženstvím i církví a byl ze semináře vyloučen. Po vyloučení studoval soukromě českou literaturu a další slovanské literatury a cestoval po Čechách, Slovensku a Polsku. Na Šafaříkovo doporučení odešel koncem roku 1842 do Moskvy pracovat jako vychovatel. Novým prostředím byl nadšen, brzy však přišlo rozčarování. Havlíček poznal, že ruský absolutismus je stejný jako absolutismus rakouský. Po návratu domů se Havlíček snažil žít jako spisovatel literární kritik, liberální politik, novinář. R. 1848 byl vedle Palackého jedním z nejvýraznějších představitelů liberální politiky, kterou hájil jak v Národních novinách, tak i na zasedání říšské rady, kam byl zvolen jako poslanec. Vítězící odpůrci mu brali jednu možnost veřejného vystupování za druhou a nakonec mu zabránili i vydávat Národní noviny (v lednu r. 1850). Po nich se Havlíček pokusil vydávat v Kutné Hoře politický týdeník Slovan. Když však perzekuce neustávala (Havlíček byl kvůli časopisu dvakrát souzen a osvobozen), zastavil Slovan sám a přestěhoval se do Německého Brodu. Tam však byl v prosinci r. 1851 zatčen a odvezen do Brixenu v jižním Tyrolsku. Do Čech se vrátil r. 1855 těžce nemocen a po roce zemřel.

Literární tvorbu zahájil Havlíček nedokončeným cyklem cestopisných črt **Obrazy z Rus**. Vrchol Havlíčkovy básnické činnosti spadá do doby jeho pobytu v Brixenu, kde vznikly jeho satirické skladby **Tyrolské elegie**, **Král Lávra** a **Křest svatého Vladimíra**.

Tyrolské elegie jsou básnickým popisem Havlíčkova zatčení a jeho cesty přes zimní Alpy do Brixenu. Cílem skladby však není krajinomalba, ale vyslovení hlubokého opovržení rakouské vládě. Zdánlivě shovívavějším duchem je prostoupena satira **Král Lávra**. Havlíček v ní použil irské pohádky s midasovským motivem. (Midas byl mytický starověký král.) Nejrozměrnější Havlíčkovou satirou je **Křest svatého Vladimíra**. Je to zesměšňující zobrazení historické události zaznamenané v Nestorově Letopisu ruském, totiž svržení sochy boha Peruna do Dněpru v době přijetí křesťanství na Rusi. Havlíček ovšem natolik uvolňuje celý příběh, že v něm nikdo nebude hledat výklad skutečné události. Smyslem je opět odsouzení násilné absolutistické vlády. Car Vladimír není už ani zdánlivě dobromyslný monarcha, ale zpupný a omezený násilník. Lépe nevychází ani starý bůh Perun, který je sice neškodný, ale také naprosto k ničemu. Pokud má nějakou funkci, tak je to pouze ohlupovat lidi a udržovat je v poslušnosti. Když je jeden bůh svržen, je proto nutné nastolit jiného. Havlíčkovi opět nešlo v této básni o to, jakým způsobem bylo pokřtěno Rusko; Křest svatého Vladimíra je útok na každý

absolutismus, a především na ten, jehož zvůli na sobě Havlíček pociťoval nejvíce, na absolutismus rakouský.

Havlíčkovo dílo je dokladem stále se zvyšující úrovně české literatury v polovině 19. století. V něm jsou uloženy počátky kritického realismu v české literatuře, je přínosem pro politickou satiru a také pro odbornou literární kritiku. Ve všech těchto složkách se stalo i odkazem pro budoucnost. Ve čtyřicátých letech se v české literatuře stává skutečností i jedno vlastenecké přání příslušníků starší generace. V literatuře se totiž objevuje žena. Touto první skutečnou spisovatelkou české literatury je Božena Němcová.

BOŽENA NĚMCOVÁ (1820-1862), dívčím jménem Barbora Panklová, prožila dětství v Ratibořicích u České Skalice na panství kněžny Kateřiny Zaháňské.

O výchovu malé Barunky a jejích sourozenců se starala především babička Magdaléna Novotná, prostá venkovská žena s bohatými životními zkušenostmi, moudrá a shovívavá. Vedle ní prožila Němcová několik šťastných let uprostřed krásné přírody. Školní vzdělání Němcové bylo nepatrné, více získala v rodině panského úředníka v blízkých Chvalkovicích, odkud se vrátila téměř dospělá, nadšená romantickou četbou. V sedmnácti letech se podle matčiny vůle provdala za úředníka finanční stráže, a tím jí brzy nastal život plný starostí, trampot a neštěstí. Němec byl člověk rázný, vlastenecky založený, ale pro svou o patnáct let mladší ženu nadmíru drsný. Němcová ho navíc myšlenkově převyšovala. Pro spory s nadřizenými byl Němec překládán z místa na místo a Němcová ho musela následovat. V r. 1842 se konečně dostala do Prahy, kde svým krásným zjevem a přirozenou inteligencí upoutala pozornost české kulturní vlastenecké společnosti. Kromě Prahy, kde vlastně začala literárně tvořit, měl pro Němcovou velký význam pobyt na Chodsku v letech 1845 -1848. Němcová zde chodila do chodských vesnic, sbírala pohádky a báchorky. Na Chodsku také prožila první polovinu revolučního roku 1848. Také po r. 1848 se Němcová s rodinou stěhovala z místa na místo; když však r. 1850 byl Němec přeložen do Uher, odmítla ho následovat a zůstala s dospívajícími dětmi v Praze. Tak započal druhý pobyt Němcové v Praze, do něhož spadají léta jejího největšího uměleckého vzepětí, ale i léta nejkrutější bídy, kdy byla často nucena prosit velmi ponižujícím způsobem o podporu. Světlymi body této doby, kromě uměleckého tvoření, byly několikrát zájezdy na Slovensko a styk s přáteli. Bída v rodině dostoupila vrcholu, když byl Němec zbaven místa a vyšetřován pro politické vystupování v r. 1848. Ani to nepodlomilo odvalu Němcové a otevřeně se přihlásila k Havlíčkovi, který se vrátil z brixenského vyhnanství. Vzdor těmto krutým podmínkám však stále literárně pracovala a ještě koncem roku 1861 odjela do Litomyšle, aby zde u místního tiskaře Augusty vydávala své spisy. Ani tento poslední pokus o osamostatnění se však nepodařil, v beznadějném stavu se vrátila do Prahy, kde 21. ledna 1862 zemřela.

Literární činnost zahájila Němcová r. 1843 několika romantickými vlasteneckými básněmi. Nebyla však nikdy básnířkou, a tak vlastní počátek její umělecké tvorby se datuje až o rok později, kdy vydala několik lidových pověstí z Ratibořic. V národopisných pozorováních pokračovala i dále a v letech 1845-1847 vydala několik svazečků **Národních báchorek a pověstí**. Němcová si však lidové vyprávění upravovala stylisticky i věcně. Teprve, když poznala slovenské pohádky, sestavila z nich sbírku **Slovenské pohádky a pověstí**, v nichž se více přidržovala původního lidového podání. Od národopisných studií se Němcová postupně dostala k vlastní původní próze. Na přechodu k beletrii jsou již dvojce **Obrazy z okolí domažlického**. Z chodského prostředí jsou pak i její první povídky, na které navazovala Němcová až po roce 1853 povídkami z prostředí chodského a ratibořického, jako např. **Karla, Divá Bára** aj. Tyto práce jsou počátkem jejího vrcholného období, představovaného především **Babičkou** (1855).

Rozsáhlou povídku **Babička** napsala Němcová v době, kdy jí, podle vlastních slov, "omrzelo na světě žít", kdy na ni těžce doléhala rodinná i společenská situace a kdy jí zemřel nejstarší

syn, nadaný Hynek. Tehdy se Němcová jako nikdy předtím ponořila do vzpomínek na šťastné dětství. Ze vzpomínek jí stále výrazněji vystupovala představa babičky, která se stala ústřední postavou celé knihy. To bylo v souladu i s názorem autorky na národní život, který si podle ní vyžadoval moudrých a činorodých lidí. Němcová nazvala své dílo „Obrazy venkovského života“, a tak je práce také zkomponována. Začíná příjezdem babičky do Ratibořic na Staré bělidlo, v dalších kapitolách jsou popisovány části dne, prožívané na venkovské samotě. Dále je čtenář seznamován s ratibořickými obyvateli a s životem v ratibořickém údolí během čtyř ročních období. Ústřední postavou až do konce života a do konce příběhu je však babička. Hledá a nalézá štěstí v tom, že pomáhá jiným, a z celé její postavy, z veškerého jednání vyzařuje jas a životní optimismus. Avšak v době, kdy Němcová Babičku psala, již příliš mnoho prožila, než aby mohla napsat jednoduchou idylu. Věděla, že ve světě existuje bolest i žal, a tak i ve světě babičky bloudí lesem šílená Viktorka, mladičká šlechtična Hortenzie umírá po narození dítěte a také i ve vlastních babiččiných vzpomínkách na dětství je něco hořkého a tajemného. Je tedy zřejmé, že Babička není pouhou autobiografií, není opisem autorčina mládí, nýbrž velkým uměleckým dílem, naplněným výraznou životní filozofií.

Babičkou začíná umělecky nejplodnější období Němcové. O rok později vychází několik jejích obsáhlejších prací, zejména rozměrné povídky **Pohorská vesnice, V zámku a v podzámčí, Chyže od horami aj.**

Hlavní myšlenkou celého díla Boženy Němcové je víra v člověka, v lidstvo a tato víra spojuje všechnu její tvorbu od pohádek až po Babičku. Němcová si přes všechna strádání a životní zklamání svou víru uchovala. Její díla vyjadřují přesvědčení, že člověk je v zásadě dobrý a že dobro a spravedlnost nakonec vždy zvítězí.

NÁSTUP ČESKÉ LITERATURY V 60. LETECH 19. STOLETÍ (MÁJOVCI)

Jan Neruda
Vítězslav Hálek
Karolína Světlá
Jakub Arbes

Vláda Alexandra Bacha, která přišla k moci po prohrané revoluci r. 1848, přivedla Rakousko na okraj zkázy a zahraniční neúspěchy, zejména prohraná válka v Itálii v r. 1859, uspíšily konec absolutismu. Bachova vláda musela odstoupit a v Rakousku se ujala moci parlamentní vláda. R. 1860 vydal císař František Josef I. tzv. říjnový diplom, v němž slíbil, že budou uznána i politická práva českého národa, a to vyvolalo nebývalý politický ruch. Formují se různé politické koncepce a směry, z nichž se postupně vyvíjely politické strany (strana staročeská a mladočeská). Dochází k prudkým volebním bojům a národnostním zápasům, konají se bouřlivé tábory lidu na památných místech (na Řípu). Politické uvolnění doprovázel i kulturní rozmach. Už na počátku šedesátých let byla založena **Umělecká beseda** jako organizační středisko českých umělců slovesných, výtvarných a hudebních. Z iniciativy filozofa a estetika **Miroslava Tyrše** je založena tělovýchovná organizace **Sokol**. Jinými významnými spolky bylo pěvecké sdružení **Hlahol** a podpůrný spolek literátů **Svatobor**. Vzniká řada nových časopisů, nakladatelství a velkých edičních podniků, mezi něž patří velká encyklopedie, **Riegrův slovník naučný**. Nejvýraznějším příkladem oživení českého kulturního života je budování stálého českého divadla. R. 1862 bylo otevřeno tzv. **Prozatímní divadlo**, jehož budova je dodnes součástí zadního traktu Národního divadla. Současně probíhaly přípravy k stavbě definitivního Národního divadla. **R. 1868 byl položen základní kámen a Národní divadlo bylo dokončeno na jaře r. 1881.** V létě téhož roku však vyhořelo, ale díky obětavosti lidí se ho podařilo již

koncem roku 1883 obnovit. Postavení reprezentativní scény podnítilo dramatickou činnost soudobých spisovatelů i hudebních skladatelů.

Světové úrovně v té době dosáhla především hudba, hlavně v operách **BEDŘICHA SMETANY** (1824-1884), jenž je tvůrcem české národní hudby. Jeho opery **Braniboři v Čechách**, **Prodaná nevěsta** (obě libreta od K. Sabiny), **Dalibor**, **Libuše**, **Hubička**, **Tajemství**, **Čertova stěna** aj. (libreta posledních tří jsou od Elišky Krásnohorské) jsou základem české hudební kultury. Další geniální osobností české hudby druhé poloviny 19. stol. je **ANTONÍN DVOŘÁK** (1841-1904). Těžiště jeho tvorby tkví především ve skladbách symfonických, komorních, v tvorbě písňové a klavírní. Zhudebnil některé básně Erbenovy (např. Vodník, Holoubek), Hálkovy a Heydukovy. Některými díly, v nichž se šťastně inspiroval slovanskou lidovou písní, jako např. **Slovanskými tanci**, došel světového ocenění. Z jeho operní tvorby zůstaly živou součástí především opery **Jakobín**, **Čert a Káča** a **Rusalka**. Světové proslulosti pak získala symfonie **Z Nového světa (Novosvětská)**.

Kulturní rozmach, který má svůj zrod v počátku šedesátých let, pokračoval nepřetržitě až do 20. století. Nepřerušil ho ani dočasný neúspěch české politiky, kterým bylo uskutečnění tzv. dualismu, tj. rozdělení rakouského státu na část ovládanou Němci a část ovládanou Maďary, a pád českých nadějí na vyrovnání v r. 1871. Politické a národní nadšení, tak silné v šedesátých letech, později sláblo a český politický život se ocital ve zřejmé krizi. Avšak přesto trvalý návrat k dobám před rokem 1860 nebyl možný.

Nová umělecká generace, která rychle získala vedení v českém literárním životě, vystoupila na veřejnost společně r. 1858 almanachem **Máj**. V něm se přihlásila k odkazu velkého romantického básníka K. H. Máchy. Hlavními představiteli této nové generace byli **Jan Neruda**, **Vítězslav Hálek** a **Karolína Světlá**, ze starších literátů jim byli blízko **Josef Václav Frič**, **Božena Němcová** a **Karel Sabina** (který napsal pro almanach Máchův životopis). Mladí, sdružení kolem Máje, chtěli studovat a zobrazovat skutečnost tak, jak ji viděli kolem sebe, požadovali širší rozhled po evropské kultuře, nechtěli se spokojovat jen s domácími tradicemi.

Umělecky i myslitelsky nejsilnějším zjevem celé májovské generace byl básník, prozaik, dramatik, kritik a novinář **JAN NERUDA** (1834-1891). Byl pražským dítětem, narodil se v rodině vojenského vysloužilce, který byl kantýnským v újezdských kasárnách. Později se jeho rodiče přestěhovali na Malou Stranu, a ta se stala dějištěm Nerudova dětství. Studoval nejdříve na německém, později na akademickém českém gymnáziu, kde se seznámil s literárně činnými spolužáky (V. Hálek, G. Pflieger aj.). Po maturitě vystřídal několik krátkodobých zaměstnání. Byl úředníkem, výpomocným učitelem (učil také Jakuba Arbesa). Začal studovat práva a později filozofii, ale ani jedno nedokončil. Zajímal se stále více o literaturu a novinářství, stál v pozadí příprav almanachu **Máj**, stal se redaktorem, nejprve Vilímkových **Obrazů života**. Od té doby, od r. 1859, zůstal již věrný novinářské práci až do konce života. Působil krátkodobě v různých časopisech, trvale pak v **Národních listech**.

Své první verše otiskoval Neruda již v polovině padesátých let. Toto počáteční období Nerudovy básnické tvorby vrcholí knížkou **Hřbitovní kvítí** (1858). Verše z této sbírky vyjadřují především zklamání ze soudobého života, odpor k oficiální morálce i k povrchnímu vysvětlování skutečnosti. Deset let po Nerudově prvotině vychází jeho nová sbírka **Knihy veršů** (1868). Má charakter jakéhosi výboru z dosavadní básnické tvorby. Teprve po dalších deseti letech se Neruda přihlásil s novou básnickou knihou. Byly to **Písň kosmické** (1878), jimiž se počíná nové období Nerudovy básnické tvorby. Básník, který měl dosud k realitě života a světa převážně kritické stanovisko, vytyčuje zde kladné perspektivy života člověka i celého lidstva. Důvodem k tomuto novému vidění světa nebyla změna ve společenském postavení básníka, ale zamyšlení nad výsledky moderní vědy a s tím spojená víra v budoucnost lidstva. Od počátku osmdesátých let redigoval Neruda edici drobných básnických besed. V nich vydal r. 1883 své dvě další básnické sbírky **Balady a romance** a **Prosté motivy**. Balady a romance

přinášejí epické příběhy, tematicky čerpané z bible a pověstí nebo historické anekdoty, a to v takové podobě, v jaké se předávaly v lidovém podání. Starý známý útvar balad a romancí si Neruda přetvořil a někdy mezi oběma setřel tradiční hranici. V Nerudových baladách není tragická osudovost, tragika však může být obsažena i v romanci. Další Nerudova sbírka, **Zpěvy páteční**, vyšla po autorově smrti. K vydání ji připravil r. 1896 Jaroslav Vrchlický. Velký pátek jako křesťanský symbol utrpení přenáší Neruda na celý český národ, na jeho zápas za pokrok a nový, obrozený život. Sbíрку proniká pevná víra v lepší budoucnost národa.

Nerudova prozaická tvorba těsně souvisí s jeho činností žurnalistickou. Hlavní útvar jeho prozaického projevu je povídka a fejeton. Povídky začal Neruda psát už na sklonku padesátých let a první výsledky z této činnosti shrnul do knihy **Arabesky**. V sedmdesátých letech se Neruda pokusil vytvořit celý prozaický cyklus o životě lidí z Malé Strany. Z jednotlivých časopisecky otiskovaných povídek vznikla Nerudova nejznámější kniha **Povídky malostranské** (1878), kde se svérázným místním koloritem zobrazuje život na Malé Straně v době svého mládí, tedy před rokem 1848. V povídkách jsou líčeny charakteristické postavy i zvláštnosti vlastní jen Malé Straně. Neruda střídá vážný, humoristický a satirický tón, některé povídky vypráví objektivně, jiné jsou jakoby autobiografického charakteru.

Nerudovým přítelem byl básník, prozaik, dramatik, kritik a žurnalista **VÍTĚZSLAV HÁLEK** (1835-1874). Za svého krátkého života byl šťastnější než Neruda. Dosáhl plného uznání, byl pokládán za největšího českého básníka a nejvyšší autoritu v uměleckých otázkách. Hálek pocházel z venkova (narodil se v Dolínku na Mělnicku), v Praze vystudoval akademické gymnázium a pak se zapsal na filozofickou fakultu. Odmítl přání rodičů stát se knězem, už jako student psal verše, a to rozhodlo o jeho životním povolání. Stal se spisovatelem a existenčně zakotvil jako redaktor Národních listů, kde měl na starosti divadelní rubriku. Byl činný jako redaktor a organizátor kulturního života, v Akademickém čtenářském spolku, v Umělecké besedě, s Nerudou redigoval časopisy Lumír a Květy.

Svou básnickou činnost začal Hálek, právě tak jako Neruda, v Lumíru r. 1854. Za tři roky vydal prvotinu, romantickou báseň **Alfréd**. Rázem se proslavil básnickou sbírkou **Večerní písně** (1859), plnou optimismu a radosti, napsanou lehkou a zpěvnou formou. Hlavním a vlastně jediným tématem sbírky je šťastná láska bez mučivých pochybností. Láska podle Hála obohacuje člověka a činí ho lepším. Druhá lyrická Hálkova sbírka **V přírodě** je až z posledních let básníkovy života. Jejím námětem je vesměs krajinomalba. Hálkova krajina je klidná a slunečná, jako byl básníkův rodný kraj. Objevil krásu lesíků, strání a luk s potoky. Svěžími smysly vnímal barvy, tvary, vůně i zvuky přírody. Všechna roční období nezobrazoval stejně, dával přednost jaru, což mělo jistý symbolický význam. Poslední Hálkova sbírka **Pohádky z naší vesnice** vyšla až po básníkově smrti. Právě tak jako příroda ho zaujaly i otázky života vesnického lidu, který byl přírodě nejbliž.

Odporem proti předsudkům jsou naplněny i Hálkovy prózy. Hálek byl především povídkář, své práce těžil hlavně z vesnice. Ústředním motivem všech jeho prozaických prací je nutnost žít v souladu s přírodou, což znamená neposuzovat člověka podle zděděných předsudků ani podle majetku a postavení, ale podle jeho skutečné vnitřní hodnoty. Jednat opačně znamená připravovat zkázu sobě i svým nejbližším. Touto filozofií jsou například naplněny povídky **Na statku a v chaloupce**, **Na vejminku** a **Pod pustým kopcem**.

Prozaičkou májovcům velmi blízkou byla **KAROLÍNA SVĚTLÁ** (1830-1899), která svou literární prvotinu otiskla hned v prvním ročníku almanachu Máj. Pocházela ze zámožné rodiny Rottovy (jméno Světlá je pseudonym, přijatý podle jména rodné vsi manžela). Rodinné prostředí, patricijské zvyky a známosti jí byly stále víc cizí, utíkala proto se svou sestrou, pozdější spisovatelkou Sofií Podlipskou, do říše snění a vzdělávala se četbou. Národní uvědomění v ní probudil prof. Petr Mužák, její pozdější manžel. V polovině padesátých let na

ni měla značný vliv Božena Němcová. Literárně začala tvořit koncem padesátých let, kdy překonávala těžkou osobní krizi po smrti svého jediného dítěte. Přelom šedesátých a sedmdesátých let byl dobou jejího největšího vypětí v umělecké práci i ve společenském životě. Těžké onemocnění ji později vyřadilo z veřejného života a ztížilo i její literární činnost, v níž pak byla odkázána jen na diktování.

První práce Karolíny Světlé zachycovaly život v pražských měšťanských rodinách. K románům si ráda vybírala historie z přelomu 17. a 18. stol. (např. román **Zvonečková královna**). Nejvýraznější prací z pražského okruhu je povídka **Černý Petříček**, jejíž hrdinka se vzbouří proti společenským konvencím a nelituje toho, ani když život, který si sama zvolila, je příliš krátký.

Umělecky nejvýraznější částí díla Karolíny Světlé jsou povídky a romány situované do Podještědí, kam Světlá v létě po třicet let jezdila. V těchto prózách chtěla Světlá podat charakteristiku venkovského lidu, současně však i řešit morální otázky, které považovala za důležité. Největší pozornost věnovala problému vztahu muže a ženy a se zvláštním porozuměním kreslila postavy mravně silných žen, které jsou schopny obětovat i svou lásku vyšším etickým ideálům. Na jejich postavách Světlá demonstruje svou základní ideu, že skutečné štěstí nelze dosáhnout porušením mravních zákonů. V tomto smyslu vyznívá již první velká ještědská próza **Vesnický román** (1869). Obětí, kterou Světlá přisuzuje vesměs ženě, není sice možno dosáhnout milostného štěstí, ale je možno dojít k vyrovnání a duševnímu smíru. V posledních ještědských románech **Frantina** a **Nemodlenec** se Světlá dostává až k otázkám filozoficko-náboženským, v románu **Kříž u potoka** je pak hlavní myšlenkou názor, že čistá a silná láska osvobozuje milovaného člověka z jeho vášní.

Osobitým duchem byl **JAKUB ARBES** (1840-1914), autor, který se svou tvorbou nejvíce přiblížil moderní evropské próze, ve své době nebyl zcela doceněn, jeho tvorba ale předběhla v Čechách dobu a zařadil se tak po bok E.A.Poea či ze současných autorů S.Kinga..

Narodil se na Smíchově, tehdy se již se měnicí ve velkoměstskou periferii. Rušný život jej zcela pohltil. Opustil studia na technice a stal se redaktorem opozičních Národních listů. R. 1868 byl často vyslýchán, souzen a také vězněn. Po ukončení své práce v Národních listech se živil pouze spisovatelskou prací. Stal se tvůrcem tzv.**romanet**, tajemných vědeckých a filosofických příběhů menšího rozsahu. Jejich působivost spočívá v napětí mezi tajemnou záhadou, která na první pohled vypadá jako nadpřirozený jev, a jejím rozuzlením, které se vysvětluje vědeckým výkladem. Prostředí bývá často romanticky neobvyklé, často hrůzostrašné až příšerné. Nejznámějšími romanety jsou **Ďábel na skřipci**, **Ukřižovaná**, **Svatý Xaverius**, **Zázračná madona**, **Newtonův mozek**, **Šílený Job**, **Lotr Gólo**, **Ethiopská lilie**, **Akrobati** aj. Všechny mají společného jmenovatele v osobě výjimečného jedince, který je nucen zápasit s okolím, často o holou existenci. Děj je tajuplný a záhadný, charakteristická je i záliba v psychologické kresbě.

STŘET NÁRODNÍHO A EVROPSKÉHO PROUDU V ČESKÉ LITERATUŘE V 70. - 80. LETECH 19. STOLETÍ (RUCHOVCI A LUMÍROVCI)

Svatopluk Čech
Jaroslav Vrchlický
Josef Václav Sládek
Julius Zeyer

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let jsou sice májovci stále v plné tvůrčí síle, ale postupně se už hlásí ke slovu skupina literátů mladších, rozených kolem roku 1850, kteří dobu

bachovského absolutismu prožili jen jako děti. Avšak tak jako jejich předchůdci i oni vstupují do doby hluboce rozporné, byť jinak, než tomu bylo dříve. Porážka, kterou utrpěla česká politika rakousko-uherským vyrovnáním a zejména v r. 1871, nese své neblahé ovoce a nepomohly ani pokusy vedoucích českých politických osobností o vlastní politiku, orientovanou na Rusko a Francii. Masové nadšení šedesátých let se postupně ztrácí, období důvěry je vystřídáno dobou nejistoty a pochybností. Literární život je poplatný stejným vývojovým tendencím jako celá společnost, umělci a spisovatelé nechtěli ztratit svůj vliv na rozvoj národní společnosti, jsou však stále více sužováni pochybnostmi, zda to není nad jejich síly. Literatura nechtěla ztratit národní charakter, avšak současně se chtěla vyrovnat svou úrovní hlavním tendencím literatur evropských. Vůdčím žánrem v české literatuře je stále poezie, což je českou zvláštností. Teprve v osmdesátých a ještě více v devadesátých letech přichází plně ke slovu próza.

V literární historii se často mluví o ruchovcích a lumírovcích jako o významných literárních skupinách. Ruchovci jsou míněni především ti, kteří se uvedli příspěvkem do almanachu **Ruch**, vydaného na počest položení základního kamene Národního divadla v r. 1868. Redaktorem Ruchu byl J. V. Sládek, nejvýznamnější z autorů byl Svatopluk Čech. Jako lumírovci jsou pak označováni autoři seskupení kolem časopisu **Lumír**, z nichž jsou především uváděni J. V. Sládek, Jaroslav Vrchlický a Julius Zeyer.

Vůdčími autory sedmdesátých let se stávají dva básníci, **Svatopluk Čech** a **Jaroslav Vrchlický**, z nichž každý svým způsobem naplňuje soudobé představy o literatuře: Čech především řešením velkých aktuálních problémů národních i sociálních, Vrchlický nesmírnou až marnotratnou bohatostí myšlenek a forem, která dává čtenáři možnost si myslet, že byla smazána rozdílnost mezi literaturou českou a jakoukoli jinou literaturou evropskou. Oba zaujímali v národní společnosti poněkud zvláštní postavení, jaké nebylo u nás pro básníky běžné. Oba také měli pro svou básnickou tvorbu základnu v časopisech, které buď sami založili, nebo jim byli blízko.

Z vedoucí básnické dvojice sedmdesátých let byl **SVATOPLUK ČECH (1846-1908)** chápán jako básník společensky vyhraněnější, především však národně orientovaný. Jeho tvorba, a to především verše, vyjadřovala vzhledem k vzrůstajícímu národnímu sebevědomí naší národní společnosti. Narodil se v Ostředku u Benešova v rodině hospodářského správce na místním statku. Otec byl horlivým vlastencem a demokratem v duchu idejí r. 1848. Po studiích podnikl několik cest do zahraničí, význam pro jeho literární tvorbu měly především cesty na Kavkaz, do Chorvatska a Dánska. Kromě několikaletého pobytu v Obříství u Mělníka žil vesměs v Praze.

První Čechovy verše jsou z konce šedesátých let, skutečným vstupem do literatury je však teprve báseň **Husita na Baltu**, otištěná v almanachu Ruch v r. 1868. Čech v ní vzpomíná minulé velikosti českého národa, vytváří mohutnou představu valícího se husitského vojska. Neklid a vření doby jsou podstatou alegorických básní **Evropa** (1872) a **Slavie** (1882). V obou pracích nacházíme obraz lodi ohrožené jak živly, tak i neshovností posádky. V prvním případě končí příběh tragicky, znepřátelení revolucionáři nakonec loď sami zničí, v druhém pak nečekanou harmonií; cestující lodi, představující jednotlivé slovanské národy, se semknou a přemohou vzbouřenou posádku. Životní zkušenosti Svatopluka Čecha ze života české vesnice jsou uloženy do několika prací. Je to především **Lešetínský kovář** a **Ve stínu lípy**. Oblíbeným Čechovým žánrem byla i satira a společenská lyrika, byť nedosahovaly takových uměleckých kvalit. Reagoval jimi na neutěšenou sociální situaci (**Jitřní písně**, **Nové písně**, **Písně otrocka**). Oblast prózy nepatří u Čecha k nejzdařilejším. Přesto zasluhuje pozornost novela **Jestřáb kontra Hrdlička** a tzv. **broučkády**, příhody pražského měšťana pana Broučka, v nichž Čech zesměšňuje typické české nectnosti - malost, přízemnost, vychytralost a bezzásadovost (**Pravý**

výlet pana Broučka do měsíce, Nový epochální výlet pana Broučka tentokráte do XV. století).

Dominantním představitelem kosmopolitního proudu české literatury sdruženého kolem časopisu Lumír byl **JAROSLAV VRCHLICKÝ (1853-1912)**. Narodil se v Lounech v rodině nepříliš úspěšného obchodníka, svá dětská léta však ponejvíc prožil v Ovčárech u Kolína u strýce faráře. Po studiu na gymnáziu v Praze a Klatovech vystudoval filozofickou fakultu a nato rok strávil v Itálii jako vychovatel ve šlechtické rodině. Po návratu se stal tajemníkem české techniky a posléze profesorem srovnávacích dějin literárních na pražské univerzitě. Dostalo se mu vysokých poct doma i za hranicemi, byl zvolen členem České akademie věd, členem obdobných akademických institucí v cizině a členem panské sněmovny (v níž pronesl jedinou řeč, a to za všeobecné volební právo). R. 1908, naprosto pracovně přetížen, onemocněl těžkou nervovou chorobou, které po čtyřech letech podlehl.

První Vrchlického knížkou byly překlady veršů Victora Huga r.1874. Skutečně osobitý básnický výraz ve Vrchlického verších nacházíme však až po návratu z Itálie. Chce vytvořit poezii, která by se rovnala evropskému básnictví a která by ztělesňovala harmonický ideál člověka. V básních ze sedmdesátých let vyzpíval Vrchlický lásku k ženě, dětem a rodině takovým způsobem, že to vzbudilo zděšení soudobých moralistů. V devadesátých letech dochází u Vrchlického k prudkému zvratu. Rodinný život básníkův prochází krizí, mladá básnická generace se začíná od Vrchlického odvracet. O podrytých životních jistotách nejzřetelněji vypovídá sbírka **Okna v bouři**. Později Vrchlický opět dosahuje rovnováhy a vyrovnanosti, svědčí o tom např. pozdní **Strom života**, i když bytostného nadšení nedojde už nikdy. Rytmus básníkovy života se však obrátí i v jeho epice. Osou Vrchlického epiky je velký historický cyklus nazvaný **Zlomky epopoje**, pokus o básnický výraz myšlenkového vývoje lidstva. Myšlenka na tento básnický průřez dějinami vznikla už za italského pobytu, kde byla posílena studiem románských literatur; zvláště zřetelný je vliv Legendy věků francouzského básníka Victora Huga. Součástí cyklu jsou i básně s českou tematikou (**Šárka**, **Legenda o sv. Prokopu**, aj). České náměty mají i **Selské balady** (1885), které zaujímají ve Vrchlického díle dost zvláštní postavení. Vycházejí vesměs z historických událostí 17. a 18. stol., uvádějí skutečné historické osoby a zachycují buď počátek, nebo tragický závěr výbuchu lidového hněvu vyprovokovaného nesnesitelným panským útlakem. Vrchlický překládal celkem z 18 národních literatur klasickou i moderní poezii. Vrchlický psal i prózy, literární kritiky a dramata. Z těch dosud nepozbyla svěžesti veselohra **Noc na Karlštejně**, která od své premiéry (1884) zůstává stále na repertoáru našich divadel, a mohutná dramatická trilogie s antickým námětem o ničující síle lásky a nenávisti **Hippodamie** (1889-1891), jež se stala také podkladem pro Fibichův melodram.

Vrchlického dílo je neobyčejné svým rozsahem i charakterem. Proto bylo středem zájmu české literární kritiky, která se však ve svých soudech vzájemně značně lišila. Objevovalo se v ní jak nekritické vynášení, tak i jednoznačné odmítání.

Přítelem Vrchlického byl básník **JOSEF VÁCLAV SLÁDEK (1845 - 1912)**. Tento pozoruhodný umělec udržoval svým taktem pohromadě celou skupinu lumírovců zejména v devadesátých letech, kdy došlo k nenapravitelné roztržce mezi Vrchlickým a Zeyerem. Sládek byl především lyrikem, v menší míře i epikem. Vědomě zaměřil některé sbírky své poezie k dětskému čtenáři. Významná je jeho činnost překladatelská. Narodil se ve Zbiroze v rodině zednického mistra, dětství prožil mezi lidmi, kteří se mu svými rázovitými postavami vryli do paměti. Po maturitě na akademickém gymnáziu začal studovat přírodní vědy a matematiku, současně však i cizí jazyky a literaturu a snažil se o vlastní literární činnost. Byl i redaktorem almanachu Ruch (1868). Nespokojenost se společenskou situací překonal až pobytem v USA (1868-1870). V Americe se Sládek živil jako redaktor českých novin, jako učitel, pracoval na

farmách i na stavbě železnice. Poznal velkou část tehdejších Spojených států, oproti Rakousku-Uhersku mnohem svobodnější americké poměry, ale i stín americké civilizace, postavení černochů a krutý úděl severoamerických Indiánů. Zkušenosti tohoto druhu uložil do básně **Na hrobech indiánských**. Po návratu z Ameriky vstoupil do redakce Národních listů, po letech se stal profesorem angličtiny na obchodní akademii a vysokoškolským lektorem. Víc než dvacet let řídil časopis Lumír a probojovával v něm takové pojetí české literatury, které by ji postavilo na roveň s velkými literaturami světovými. Pro nemoc se r. 1898 vzdal řízení časopisu a do konce života se věnoval jen básnické tvorbě a překladům.

Ve své básnické tvorbě se Sládek omezil na základní situace lidského života, v nichž je současně přítomen, jak život, tak i smrt. Jeho básně jsou plny bolesti, ale i mužného vzdoru. Vyslovuje se stručně a střídě, ale vždy výstižně. Tak je tomu ve sbírce **Světlou stopou** (1881) i jinde. Stále častěji se v jeho poezii objevují náměty domova, dětství a vesnického života, jako ve sbírce **Selské písně a české znělky**. Láska k lidovým postavám ho vede až ke sbírkám ohlasového rázu, jako např. **Starosvětské písničky a jiné písně** (1891). Sládek si do jisté míry idealizuje venkovský svět, který se mu svou blízkostí k přírodě zdá poetičtější než život ve městě. Když Sládek znovu zakotvil v pohodě rodinného života, chtěl, aby radost s ním prožívaly i děti. Tehdy vytvořil několik sbírek veršů dětské poezie. Jeho básně a drobné popěvky dosáhly velké obliby. Nejlepší své verše tohoto druhu shrnul do sbírek **Zlatý máj** (1887) a **Zvony a zvonky** (1894).

Sládek právě tak jako Vrchlický věnoval mnoho úsilí překladům, orientoval se v nich téměř výlučně na anglosaský kulturní svět. Největším jeho překladatelským dílem je překlad **32 Shakespeareových dramát**. Počínaje rokem 1897 vycházela Shakespeareova dramata ve Sládkových překladech a do r. 1912, do konce Sládkova života, vyšla téměř všechna.

Třetím z lumírovců je básník a prozaik **JULIUS ZEYER (1841 - 1901)**. Jestliže Vrchlický a Sládek byli především básníky a próza u nich stojí na okraji jejich tvorby, je u Zeyera poezie a próza téměř v rovnováze. Svou poezii je epikem lumírovců. Podnícen založením Národního divadla, vytvořil i několik dramát. Zeyer je pražský rodák. Narodil se v bohaté patricijské rodině, v níž se udržovala tradice německo-francouzského původu. Měl převzít rodinný dřevařský závod a k tomu bylo zaměřeno i jeho vzdělání. Navštěvoval reálku, vyučil se tesařem a na cestě na zkušenou navštívil Německo, Švýcarsko a Francii. Rodinný podnik však nakonec nepřevzal, praktické vydělávání peněz se mu protivilo. Uchvacovala ho četba, historie a poezie staré Prahy. Jako mimořádný posluchač studoval na filozofické fakultě filozofii a dějiny umění a nakonec se věnoval jen literatuře. Jak mohl, odjížděl z Čech na dlouhé cesty do ciziny. Byl vychovatelem v Rusku, pobyl v Německu, Švédsku a Itálii, navštívil Řecko, Turecko, Španělsko a Tunis. R. 1887 se odstěhoval z Prahy do Vodňan, kde žil po dvanáct let v ústraní. I když řadíme Julia Zeyera mezi lumírovce pro jeho kontakty se světovou literaturou a záliby v cizích látkách, přece jen je Zeyer mezi nimi tvůrcem značně výjimečným. Vyhledával v historii staré příběhy, zajímavě a dramaticky osnoval zápletky tak, aby mohl výrazně vyjádřit zklamání nad lidskou i národní omezeností a touhu po snad navždy ztracených trvalých hodnotách. Zeyerovo dílo i jeho názory jsou plny protikladů. Měl neobyčejně bolestnou touhu po samotě a klidu a současně si přál účastnit se činného života.

První větší Zeyerovou prací je historický román **Ondřej Černyšev (1875)**, příběh z ruského prostředí z konce 18. stol. Jeho titulní hrdina je jakýmsi předobrazem mnoha dalších postav Zeyerových prací; je to člověk, který ve víru světa se řídí víc citem než rozumem, který vlastní poslání hledá v ideální lásce a nadosobní službě vlasti. Dalším románem je příběh z rytířského světa staré Francie **Román o věrném přátelství Amise a Amila**. Od osmdesátých let se v Zeyerově tvorbě střídají prozaické příběhy ze vzdálených dob a krajů s velkými básnickými pracemi. Některé z nich tematicky vyrůstají z české národní minulosti, z národních mýtů a pověstí, jako např. kruh epických básní **Vyšehrad** nebo **Radúz a Mahulena**, či **Karlínská**

epopeja. V devadesátých letech se především v próze výrazně projevuje Zeyerova myšlenková krize, vznikající z rozporu mezi básníkovými ideály a realitou současného českého společenského života. Jejím uměleckým výrazem je román **Jan Maria Plojhar**, deziluze pak vrcholí v románě **Dům U tonoucích hvězd**.

ČESKÁ HISTORICKÁ A VENKOVSKÁ PRÓZA

Alois Jirásek
Zikmund Winter
Teréza Nováková
Karel Václav Rais
Vilém Mrštík
Alois Mrštík

V české literatuře doba prózy a zejména románu přichází později, až ve třetí čtvrtině 19. století, kdy se u nás začíná prozaik výrazně oddělovat od básníka. Česká próza té doby sice navazuje na starší díla Josefa Kajetána Tyla, Karla Sabiny, Jana Nerudy a Karoliny Světlé, plně se však rozvíjí ve dvou vyhraněných směrech, v okruhu prózy historické a prózy venkovské. Příčiny mimořádného zájmu české literatury o historickou a vesnickou problematiku můžeme hledat ve společenské oblasti. Politicky nesamostatný národ hledal pro svůj zápas oporu v národní minulosti. Obdobně tomu je i s venkovskou prózou. Svou úlohu tu jistě hraje skutečnost, že většina literárních tvůrců pocházela z venkova, který po celé 19. století doplňoval a rozmnožoval české obyvatelstvo v městech. Důležitější bude také to, že v pojetí uměleckých tvůrců si venkovský život v sobě uchoval víc zajímavých, česky uvědomělých typů, hodných uměleckého zpracování. Česká literatura však nebyla omezena jen na dvě uvedené tematické oblasti, existovala např. tematika pražská, v níž bylo pokračováno v námětech próz Jana Nerudy. Je také obtížné u většiny autorů přesně stanovit, do které oblasti patří, neboť mnozí psali své romány jak s venkovskou, tak i historickou tematikou (Alois Jirásek, Teréza Nováková aj.).

Nejvýraznějším představitelem realistické prózy s historickou tematikou je **ALOIS JIRÁSEK (1851-1930)**. Pocházel z řemeslnické rodiny v Hronově. Gymnázium studoval v Broumově a Hradci Králové, kde v r. 1871 maturoval. Po maturitě chtěl vstoupit na akademii výtvarných umění, ale nakonec se z existenčních důvodů rozhodl pro studium historie na filozofické fakultě. Záliba v malířství mu však zůstala, rád kreslil a měl i důvěrné přátele mezi výtvarníky, na prvním místě Mikoláše Alše. Po univerzitních studiích r. 1874 odešel do Litomyšle, kde působil jako středoškolský profesor. Tamější prostředí bohaté a kulturní tradice, zapůsobilo na Jirásku velmi silně a svůj vztah k Litomyšli vyjádřil v celé řadě literárních prací. R. 1888 odešel do Prahy, kde učil na gymnáziu v Žitné ulici. Z Prahy vyjížděl především na místa významných historických událostí, která chtěl poznat na vlastní oči. Za první světové války podepsal mezi prvními Manifest českých spisovatelů z května 1917, v němž se spisovatelé přihlásili k boji za samostatnost českého národa. Po r. 1918 se politickému životu však nevěnoval a nemocen žil v ústraní.

Byl prozaikem a dramatikem, i když svou literární činnost počal verši. Námětem jeho básní byl těžký život lidu rodného kraje, podobné náměty měly i první Jiráskovy povídky, sebrané později do knížky **Povídky z hor**. Po nich však už přichází u Jiráska ke slovu historie. Práce prvního tvůrčího období svými náměty tkví především v 18. stol., jako např. povídky **Na dvoře vévodském**, **Poklad** aj. Do tohoto prvního, možno říci přípravného období, patří však i jedna z Jiráskových nejlepších prací, povídka **Filozofská historie**, obraz života litomyšlské mládeže

v bouřlivém roce 1848. V dalším Jiráskově tvůrčím období vzniká několik próz z doby pobělohorské, jako např. **Psohlavci** a **Skály**. V nich dozrává Jiráskova historická koncepce, opírající se o Palackého pojetí našich dějin. Současně s těmito pracemi vznikají i drobnější prózy, jako např. **Zernanka**, **Maryla** a především **Staré pověsti české**, soubor nejznámějších starších i novějších národních pověstí, virtuózně a sugestivně podaných. V posledním období vznikají pak velké práce, široké záběry dění v době husitské a v době národního obrození. První je trilogie **Mezi proudy**; líčící počátky husitství u nás. Vyvrcholení husitství pak líčí v románě **Proti všem**. Současně s touto látkou z doby 15. stol. Jirásek zpracovává i látku mladší, z počátků národního obrození rozsáhlý román **F. L. Věk**. Věk je jen nepatrně pozměněné jméno dobrušského obrozence F. L. Heka. Seznamuje čtenáře s událostmi konce 18. a začátku 19. století, josefínskou dobu, zrušením jezuitského řádu, počátky českého divadla, s rozvojem českého národního života, také s osobnostmi tehdejší Prahy. Od r. 1897 vycházejí jednotlivé díly dalšího velkého cyklu **U nás**. Konečně r. 1900 se objevuje první díl trilogie **Bratrstva**. Posledním dokončeným Jiráskovým románem je **Temno** z r. 1915, nedokončený zůstal **Husitský král**. Vedle historických prací napsal Jirásek několik próz a dramát ze současnosti, např. drobné prózy **Na ostrově**, vzpomínky **Z mých pamětí**, dramata ze soudobého vesnického života **Vojnarka** a **Otec**. Dodnes živá je jeho pohádková hra **Lucerna**. Jirásek je nejvýraznější autor historických próz v naší literatuře 19. stol. Jeho dílo je nepochybně výchovného charakteru, je však nutné si uvědomit poplatnost obrozenecké době a palackého výkladu českých dějin.

Dalším autorem historických próz byl **ZIKMUND WINTER (1846-1912)**. Winter se proti Jiráskovi upjal k jedinému historickému období, k 16. a 17. století, kterému se Jirásek až na některé výjimky vyhýbal. Napsal jediný obsáhlý román **Mistr Kampanus**. Hlavní váha Wintrovy činnosti tkví v drobných prózách. Proti Jiráskovi, který byl především romanopiscem a vedle toho také historikem, byl Winter v první řadě historikem a autorem řady odborných publikací o české historii 16. a 17. stol. (např. **Kulturní obraz českých měst** aj.). Zpočátku Winter ve svých archívních studiích vyhledával zejména zajímavé příběhy, které jen málo upravoval. Postupně se však osvobozoval od přílišné dokumentárnosti a archívních zápisků užíval jako základnu pro svou tvůrčí práci. K nejlepším prózám z tohoto pozdějšího období patří povídky **Rozina Sebranec**, **Panečnice** a některé jiné. Tyto Wintrovy prózy, až na výjimečně šťastně končící Panečnici, se uzavírají tragicky. Winter je vynikající psycholog, jeho postavy jsou dokonalými studii rozvrácených duší mužů a žen, kteří se marně snaží vymanit z osudového sevření, do něhož byli přivedeni jak povahou, tak i společenskou determinací. Podobné rysy má i největší Wintrova próza, jeho jediný román **Mistr Kampanus (1909)**. Je to monografické vyprávění životního příběhu českého vědce a básníka, rektora Karlovy univerzity, očitého svědka stavovského povstání, jeho pádu a prvních následků této porážky – Jana Campana Vodňanského. Kampanus byl skutečnou postavu (žil na začátku 17. stol.), Winter si však poněkud upravil jeho osudy v duchu své životní filozofie.

Mezi prozaiky s venkovskou tematikou řadíme na první místo **TERÉZU NOVÁKOVOU (1853 - 1912)**. Nováková pocházela z pražské poloněmecké rodiny (matka Němka, otec Čech). Znalost cizích jazyků jí umožňovala seznámit se s evropskými literaturami. Vlastenecké nadšení šedesátých let ji přivedlo k literatuře české. R. 1876 se provdala a odešla se svým manželem do Litomyšle. Zde Novákovou zaujala národopisná studia, pracovala tu v ženském hnutí a počala literárně tvořit. Po návratu do Prahy se dostala do blízkosti moderních uměleckých proudů. Kruté tragédie ve vlastní rodině ji učinily vnímavou pro cizí bolest. Poslední léta jejího života, která prožila střídavě mezi Prahou a východními Čechami (Proseč), jsou umělecky nejplodnější. Zemřela v Praze u svého syna, literárního historika Arne Nováka.

Po nevýrazných počátcích teprve v devadesátých letech dosáhla Nováková úspěchu uměleckým ztvárněním odpozorovaných typů vesnických mužů a žen okolí Litomyšle, a to nejprve v drobných, často sociálně vyhocených povídkách, sebraných později do knížky **Úlomky žuly**. Stejným způsobem Nováková postupovala v tvorbě pěti velkých románových prací z let 1895 až 1909, které tvoří vrchol jejího uměleckého díla, románů **Jan Jílek**, **Jiří Šmatlán**, **Na Librově gruntě**, **Děti čistého živého** a **Drašar**. Náměty románů jsou vesměs vzaty z historie východních Čech. Všechny hlavní postavy prací Novákové skutečně žily, spisovatelka načerpala o jejich životě a díle podrobné informace. Její hrdinové jsou vesměs ušlechtilí lidé, bojující podle svých možností za společenský pokrok. Nováková zásadně věří v možnost pokroku společnosti jako celku, je však přesvědčena, že tento pokrok není zadarmo. V jejím pojetí musí být tvrdě vybojován a jednotlivci, kteří se o něj nejvíc zasloužili, za něj draze platí svým osobním štěstím a někdy i životem.

Dalším takovým autorem východních Čech byl vedle Terézy Novákové **KAREL VÁCLAV RAIS (1859-1926)**. Rais se narodil v Lázních Bělohradě v chudé rodině drobného rolníka a tkalce. Vystudoval učitelský ústav v Jičíně, začal učit v Trhové Kamenici v Železných horách, později přešel do Hlinska a r. 1887 odešel do Prahy, kde už zůstal natrvalo, nakonec jako ředitel měšťanské školy na Vinohradech.

Počáteční Raisovy literární práce souvisejí s jeho učitelským povoláním. Od začátku osmdesátých let napsal množství historických obrázků pro mládež a příběhů, v nichž dětské hrdinové dokáží svou oddaností a upřímností pomáhat svému okolí. Svůj vlastní umělecký výraz nachází až v polovině osmdesátých let, plně se však projeví až počátkem let devadesátých, kdy v rychlém sledu za sebou vychází celá řada jeho povídek, sestavených do několika knižních souborů: **Výminkáři**, **Horské kořeny**, **Potměchut'**, **Rodiče a děti** a **Kalibův zločin**. Rais lépe než kdo jiný poznal těžký a tvrdý život na tehdejší vesnici, poznal, jak hmotná bída a na druhé straně touha po majetku a kořistnictví křiví lidské vztahy. Proto ho nejvíce vzrušovaly a dojímalý osudy těch, kdo se mohli nejméně bránit, děti a zejména starých lidí. Chtěl by napravovat jejich osudy především citlivějším jednáním a hlubším porozuměním. V polovině devadesátých let napsal Rais několik idylických obrázků, těžících většinou z minulosti. Je to zejména román **Zapadlí vlastenci** (1894), odehrávající se ve čtyřicátých letech v podhůří Krkonoš. Rais v něm vyslovil dík všem neznámým učitelům a kněžím, kteří na vesnicích šířili národní uvědomění a kulturu vůbec. Smutnou idylou by bylo možno nazvat román **Západ** (1898). Příběh románu je situován do horské vsi Českomoravské vysočiny Studence (skutečný název obce je Kameničky, známé z pobytu malíře Antonína Slavíčka). Poslední a největší Raisův román, **O ztraceném ševci** (1920), se odehrává opět na jazykovém pomezí v Podkrkonoší v době, kdy se zde vlivem německého kapitálu rozvíjí textilní průmysl. To přináší s sebou útlak sociální i národní.

O něco mladšího **VILÉMA MRŠTÍKA (1863-1912)** můžeme přiřadit k venkovským realistům především jako dramatika. Je sice podepsán se svým bratrem Aloisem na rozsáhlé kronice z moravské vesnice **Rok na vsi**, tu však patrně napsal **ALOIS MRŠTÍK**, který svého bratra jako autora připsal z pietních důvodů. Vilém tu patrně sehrál úlohu iniciátora a podněcovatele v práci. Z vlastních prozaických prací Viléma Mrštíka je na venkov situována jen **Pohádka máje**, která však, zejména v posledním znění, má dost daleko k prózám kritických realistů. Je to obraz citového vzplanutí dvou mladých lidí, odehrávající se v krásné moravské přírodě. Román **Santa Lucia** se odehrává v Praze. Vypráví drastický příběh moravského studenta, který pln důvěry přichází do Prahy. Velké město je však v Mrštíkovo pojetí necitelné a lhostejné k osudu člověka a Mrštíkův hrdina marně umírá.

Mrštík byl nejen prozaik a dramatik, ale i kritik a od osmdesátých let jedním z nejbojovnějších průkopníků kritického realismu u nás. Propagoval realismus francouzský (obhajoval a vykládal

např. E. Zolu) a později ještě s větším zaujetím realismus ruský, jehož největší díla, např. Tolstého Vojnu a mír, i překládal.

Do okruhu prací z vesnice plně patří drama **Maryša**, které Vilém Mrštík napsal společně s bratrem Aloisem Mrštíkem. Děj Maryši je historií ze slovácké vesnice. Na individuálním příběhu i odhaluje rozpornost tehdejšího života na vsi. Venkovská dívka je donucena vzdát se svého milého a provdat se za zámožného vdovce. Avšak podle Mrštíkova názoru nelze takto z majetkových důvodů s člověkem beztrestně manipulovat. Manželství je nešťastné a celý závěr hry neobyčejně krutý. Premiéra Maryši byla na Národním divadle dlouho odkládána a nakonec se uskutečnila pouze v odpoledním lidovém představení. Její stálá přítomnost v repertoáru našich divadel dala však plně za pravdu těm, kteří v ní už tehdy viděli vyvrcholení snah o české realistické drama.

ČESKÁ LITERATURA NA PŘELOMU STOLETÍ (ČESKÁ MODERNA)

Josef Svatopluk Machar

Antonín Sova

Petr Bezruč

Fráňa Šrámek

Karel Toman

František Xaver Šalda

Nespokojenost se stavem společnosti, která procházela celou Evropou, provázely v české literatuře navíc zvláštní okolnosti. Nebyl dovršen zápas o svobodu národa, a stále více se projevoval rozpor mezi realitou a nenaplněnými ideály. Určitým projevem byl tzv. boj o pravost Rukopisů královédvorského a zelenohorského. Tento spor se týkal ovšem především české vědy a také žurnalistiky. Mnohem „literárnější“ charakter mělo vystoupení autorů Manifestu české moderny. Toto svolání, otištěné r. 1895 v časopisu Rozhledy podepsala řada mladých umělců a politiků, jeho hlavními autory byli básník a prozaik **J. S. Machar** a kritik **F. X. Šalda**. V literatuře se tak začaly projevat nové umělecké směry, především symbolismus a impresionismus.

JOSEF SVATOPLUK MACHAR (1864-1942) byl první, kdo polemicky vystoupil proti dosavadní české poezii a proti morálce tehdejší společnosti. Jeho vystoupení bylo na tehdejší poměry nebývale prudké, získal si jím nejen množství nepřátel, ale i značný počet věrných stoupenců.

Z jeho vlastní básnické tvorby jsou známy sbírky básní **Confiteor**, **Zde by měly kvést růže**, **Tristium Vindobona**. Machar nejdřív odmítá vše, co ho obklopuje, avšak tato jen kritická pozice ho neuspokojuje a hledá nějaký životní klad, který nakonec nalézá v antickém starověku rozsáhlým cyklem **Svědění věků**. Láska k antice, především k Římu, ho pak neopouští po celý život, i když ostatní jeho názory se podstatně proměňují. Tomu odpovídá i jeho působení v různých funkcích přes vysokého vojenského hodnostáře až k nevrnému pravicovému kritikovi Československé republiky.

Macharovým vrstevníkem a jedním z nejvýznamnějších básníků generace devadesátých let je **ANTONÍN SOVA (1866-1926)**. Byl synem venkovského učitele. Po maturitě studoval v Praze práva, pak byl úředníkem pražského magistrátu a nakonec se stal ředitelem Městské knihovny. Sova bývá označován za básníka českého impresionismu a symbolismu. Jako impresionistické, vycházející z konkrétního vizuálního dojmu, jsou označovány především sbírky přírodní lyriky **Květy intimních nálad**, **Z mého kraje**; v nich jako by Sova unikl z bolestných

konfliktů doby do rodné jihočeské krajiny. Výrazně symbolickými, bohatě obraznými jsou básnické sbírky z posledních let 19. století, **Zlomená duše** a **Vybouřené smutky**. Později si vytváří jakousi neurčitou představu budoucí společnosti, nastupuje romantismus činu a patos aktivního boje. Charakteristická je v tomto smyslu sbírka **Dobrodružství odvahy**. Vedle této společensky angažované lyriky píše Sova i milostnou a přírodní lyriku, v níž se jako hra protikladů objevuje touha po samotě i strach z ní, víra v milostné štěstí i obavy a skepse. V posledních letech svého života píše těžce nemocný básník promyšlenou reflexivní i přírodní lyriku, podnětenou posledním návratem do rodného kraje.

Významné místo v české literatuře na přelomu století zaujímá dílo **PETRA BEZRUČE (1867-1958)**. Vynořilo se tak rychle, že se na první pohled vymykalo souvislostem se všemi literárními proudy, a stejně tak, překvapivě bylo ukončeno, i když se Bezruč čas od času přihlásil novou básní (nejcennější a nejrozsáhlejší z nich je **Stužkonoska modrá**).

Petr Bezruč (vl. jménem Vladimír Vašek) je synem známého slezského národního buditele Antonína Vaška. Studoval gymnázium v Brně a klasickou filologii v Praze. Nedostudoval však a stal se úředníkem nádražní pošty. Pro vznik životního díla měl největší význam pobyt v Místku, kde poznal národnostní i sociální poměry tamějšího kraje. Bez významu patrně nebyl ani milostný vztah, jež v těchto letech prožil. Jádrem jediné Bezručovy básnické sbírky **Slezské písně** vzniklo však zřejmě později, v letech 1899 a 1900, kdy Bezruč těžce onemocněl a počal posílat jednotlivé básně redaktoru Času Janu Herbenovi, který je ihned otiskoval, aniž věděl, kdo je jejich autorem. Po prozrazení pseudonymu zakázal Bezruč další publikaci svých veršů a teprve r.1903 dovolil vydání Slezského čísla a r.1909 poprvé vyšla jeho knížka pod názvem Slezské písně. Slezské písně jsou jedinečnou básnickou sbírkou v celé české poezii.

Výrazným představitelem mladší umělecké generace devadesátých let byl **FRÁŇA ŠRÁMEK (1877-1952)**, básník, prozaik, dramatik i publicista. Narodil se v Sobotce, stěhoval se s rodiči po různých místech v Čechách, z nich nejmilejší mu zůstal rodný kraj a Písek. Začal studovat práva, ale po návratu z vojny se plně věnoval literatuře a spolupracoval s anarchistickým hnutím. Pro protimilitaristické projevy byl několikrát vězněn. Celou první světovou válku strávil na různých frontách. Po válce zanechal politické aktivity a sblížil se nejvíce s okruhem spisovatelů kolem Karla Čapka.

Mladistvá touha po citovém štěstí a radostných prožitcích smyslů však narážela na konvence měšťáckého světa, na násilí a z něj plynoucí války. První knížka **Života bído, přec tě mám rád** vyjadřovala ve svých básních jak trýzeň citových a milostných krizí, tak i motivy lidské bídy a ztroskotání. Sbíрка **Splav** vyznívá jako oslava pozemského bytí, opojení životem a přírodou. Ze stejné doby je a obdobnou myšlenkovou náplň má i hra **Léto**, příběh citových zmatků mladého chlapce, odehrávající se za horkého letního večera v krásné přírodní scenérii. Do tohoto okruhu prací patří i o něco starší Šrámkův román **Stříbrný vítr**. V něm se sice Šrámek loučí s pošetilostmi mládí, stále však stojí na jeho straně. Po první světové válce se vyznění Šrámkových prací mění. Napíše ještě román **Tělo**, oslavující tělesnou lásku, ale vyjádřením této proměny je především drama **Měsíc nad řekou**, melancholická tragikomedie o prchavosti mládí i usmířením nad plynoucím časem.

Jeho vrstevníkem je **KAREL TOMAN (1877-1946)**, jeden z básníků tzv. mladší generace devadesátých let. Karel Toman (vl. jménem Antonín Bernášek) pocházel z rolnické rodiny. Nedokončil studium práv, střídal různá místa úřednická a redaktorská. Mnoho cestoval, především pěšky, po západní Evropě. Po první světové válce byl zaměstnán v knihovně Národního shromáždění.

Toman byl především lyrik, ve svém díle nesmírně úsporně vyjádřil vzpouru člověka na přelomu století, odpor k obklopující ho společnosti, ale i touhu po životním kladu a lásku k

rodné zemi. Všechny Tomanovy rozsahem nevelké sbírky, počínaje bolestně zjitřeným **Torzem života a Melancholickou poutí** a konče vyrovnaným **Stoletým kalendářem**, jsou plny bohaté konkrétní obraznosti, hlubokého uvažování o životě a jedinečně využívají zvukových a melodických hodnot českého jazyka.

Mezi další autory patří i anarchista **VIKTOR DYK (1877-1931)**, autor rozervaných protispolečenských sbírek **A porta inferi (Před branou pekla)** a **Satiry a sarkasmy**. V průběhu první světové války dochází k vyrovnanosti básníka a další sbírky vyjadřují usmíření a rovnováhu (**Lehké a těžké kroky, Anebo, Okno**). Dykova lyrika vyvrcholila sbírkou **Devátá vlna**, v níž jako by předpovídal blížící se smrt. Úspěchu dosáhl také svými dramaty, především hrou **Zmoudření Dona Quijota**. Umělecky nejvyspělejší prózou je pak novela **Krysař**, v níž výborným způsobem zpracoval známou německou pověst o krysaři z Hammeln, jenž se mstí na lidech, kteří, jak bývá zvykem, nedodrželi slovo. Zklamany a rozlícený krysař nechává celé město, stejně jako krátce před tím krysy, zahynout.

Filosofickým duchem české moderny se stal **OTOKAR BŘEZINA (1868-1929)**, vlastním jménem Václav Jebavý. Březinovo dílo je prostoupeno osobní bolestí a nejistotou. Obrací se do vlastního nitra, stejně jako k tajemným dálkám, vesmíru a smrti. Základem jeho básní je bohatství metafor a symbolických obrazů. Sbírkou: **Tajemné dálky, Svítání na západě, Větry od pólů, Stavitelé chrámu, Ruce**.

Podobně filosoficky zaměřený je egocentrický myslitel **LADISLAV KLÍMA**, který ve svém díle provokuje nekonvenčním myšlením a téměř nečeským subjektivním pohledem na svět a na českého člověka. Z jeho rozsáhlé prozaické tvorby, v níž se mísí filosofické hodnocení světa a bizarní příběh lze zmínit především **Utrpení knížete Sternenhocha, Vteřina a věčnost, či Slavnou Nemesis**.

Dekadenci (reakci umělců na celkový úpadek společnosti a mravních hodnot) zastupuje dvojice jemných subjektivních lyriků **JIŘÍ KARÁSEK ZE LVOVIC** a **KAREL HLAVÁČEK (Pozdě k ránu, Mstivá kantiléna)**. Mezi buřiče a anarchisty také patří **STANISLAV KOSTKA NEUMANN, JIŘÍ MAHEN, JAROSLAV HAŠEK** a **FRANTIŠEK GELLNER**. Významná i naturalismus **KARLA MATĚJE ČAPKA - CHODA (Kašpar Lén mstitel, Turbina)** a **ANNY MARIÍ TILSCHOVÉ (Alma Mater, Fany aj.)**

Lze říci, že literatura České moderny započala skutečně moderní literární tvorbu českých autorů, která se důsledně snažila především o umělecké vyjádření, nikoli pouhé národní obrození. Tím se zásadně odlišovala od předchozích generací autorů a vytvořila tak základ světoznámých českých autorů 20. století.

ÚKOL:

Pročtěte si níže uvedené ukázky a zkuste si podle nové struktury ústní zkoušky rozbor.

K. H. Mácha: Máj

Klesla hvězda s nebes výše,
mrtvá hvězda siný svit;
padá v neskončené říše
padá věčně v věčný byt.
Její pláč zní z hrobu všeho,
strašný jekot, hrůzný kvíl.
„Kdy dopadne konce svého?“
Nikdy – nikde – žádný cíl.
Kol bílé věže větry hrají,
při níž si vlnky šepotají.
Na bílé zdě stříbrnou zář
rozlila bledá lůny tvář;
však hluboko u věži je temno pouhé;
neb jasna měsíce světlá moc
uzoučkým oknem u sklepení dlouhé
proletši se změní v pološerou noc.

Sloup sloupu kolem rameno si podává
temnotou noční. Z venku větru vání
přelétá zvrážděných vězňů co lkání,
vlasami vězně pohrává.
Ten na kamenný složen stůl
hlavu o ruce opírá;
polou sedě a kleče půl
v hloub myšlenek se zabírá.
Po měsíce tváři jak mračna jdou,
zahalil vězeň v ně duši svou;
myšlenka myšlenkou umírá.

K. J. Erben: Kytice

A on vždy napřed - skok a skok,
a ona za ním, co jí krok.
Po šípkoví a po skalí
ty bílé nohy šlapaly;
a na hloží a křemení
zůstalo krve znamení.

„Pěkná noc, jasná - v tento čas
mrtví s živými chodí zas;
a nežli zviš, jsou tobě blíž -
má milá, nic se nebojíš?“

„Což bych se bála? Tys se mnou,
a ruka Páně nade mnou. -

Pověz, můj milý, řekni jen,
jak je tvůj domek upraven?
Čistá světnička? Veselá?
A zdali blízko kostela?“

„Moc, má panenka, moc se ptáš,
však ještě dnes to uhlídáš.
Jen honem pojď - čas utíká,
a dálka ještě veliká.
Co máš, má milá, za pasem?“

„Růženec s sebou vzala jsem.“